

శ్రీమహావీరబండ
మూధవ నర్రు

Blank Page

తిక్కన కవితామైత్రవం

కవిబ్రహ్మ తిక్కన సోమయాజి
కమనీయ పద్యాలకు రమణీయ వ్యాఖ్య

వ్యాఖ్య త :

డా॥ పాటిబండ మాధవశర్మ

రిజిష్టరు నెం. 1/64

మహాభారత
సాహితీ సాంస్కృతిక సంస్థ
5 కింగ్స్ వే, సికిందరాబాదు-3

Selections from Kavibrahma

THIKKANA SOMAYAJI'S POETIC WORKS WITH COMMENTARY

By Dr. Patibanda Madhava Sarma

© YUVABHARATHI, SECUNDERABAD-500 003.

యువభారతి

ప్రచురణ : 32

ప్రథమ ముద్రణ : ప్రతులు 3,200

1 డిశంబరు, 1974

ద్వితీయ ముద్రణ : ప్రతులు : 2,200

జనవరి 4' 1976

ముఖచిత్ర రచన :

శీలా వీరరాజు

ముద్రణ :

నాగార్జున ప్రింటింగ్ వర్క్స్, హైదరాబాదు

ముఖచిత్ర ముద్రణ :

న్యూ విస్టాస్ ప్రింటర్స్, హైదరాబాదు

ప్రతులకు :

యువభారతి

5, కింగ్స్ వే, సికిందరాబాదు-500 003.

లేదా

యువభారతి కార్యాలయం

ఆంధ్ర సారస్వత పరిషత్తు భవనములు

తిలక్ రోడ్, హైదరాబాదు-500 001

వెల : 2-00

PAPER USED FOR THE PRINTING OF THESE BOOKS
WAS MADE AVAILABLE BY THE GOVERNMENT OF INDIA
AT CONCESSIONAL RATES
YUVABHARATHI IS GRATEFUL

యువభారతి పరిచయము

మనిషిలో అంతర్లీనంగా, నిక్షిప్తంగా ఉన్న ప్రతిభా పరిమళాలు పరివ్యాప్తం కాగల్గినప్పుడే అతని సృజనాత్మక శక్తికి సార్థక్యం చేకూరుతుంది. సమాజంలో సౌందర్యం, సౌజన్యం పెంపొందడానికి అనువైన వాతావరణం ఏర్పడుతుంది. పరస్పరావగాహనం జరుగుతుంది. నిర్మాణాత్మక దృక్పథాలకు ప్రాచుర్యం లభిస్తుంది. సమైక్యభావాలు కుదురుకుంటాయి.

యువభారతి కడచిన పన్నెండేళ్ళుగా సమాజంలో సామరస్యాన్ని పెంపొందించేందుకు సాహిత్యంకంటే ఇతరమైన సాత్త్విక సాధనం లేదనే విశ్వాసంతో ఇతోధిక కార్యక్రమాలను రూపొందించి కృషి చేస్తున్నది. సాధ్యమైనంత తక్కువ వెలకు, వీలైనంత ఎక్కువ మందికి ఉత్తమ సాహిత్యాన్ని అందిస్తే సాహిత్యంపట్ల ప్రజానీకానికి అనురక్తి పెరుగుతుందనే నమ్మకంతో ప్రచురణ కార్యక్రమాన్ని చేపట్టింది. ఇంతవరకూ 32 ప్రచురణలను ప్రచురించి రెండు లక్షల ఇరువై ఐదువేలకు పైగా ప్రతులను సాధ్యమైనంత తక్కువ వెలకు తెలుగు పాఠకులకు అందించడానికి పూనుకొన్నది.

యువభారతి సాహితీమిత్ర పథకంలో లోగడ దాదాపు ఎనిమిది వేలమంది సభ్యులుగా ఉండేవారు, 1974 డిశంబర్ నుండి కొత్తరూపు దిద్దుకున్న ఈ ప్రణాళికలో ఇప్పటికి మూడువేల ఐదువందలమంది సాహితీమిత్రులుగా చేరారు. పాతసాహితీమిత్రులు కూడా ఈ పథకంలో చేరి, రానున్న ఉగాదిచాటికి ఈ సంఖ్య 10 వేలకు చేరుకోవాలన్న మా లక్ష్య సాధనలో తోడ్పడండి. యువభారతి భవిష్యన్నిర్మాణంలో సహకరించేందుకు ఆరంభింపబడిన శాశ్వత జీవిత పథకాలలో ఐదువందలకు పైగా భారతీమిత్రులుగా, యాభై మంది భారతీభూషణులుగా చేరారు.

ఉడుతాభక్తితో మేము చేస్తున్న భాషాసేవకు అండదండలుగా నిలిచింది ప్రజలు. వారి సౌహార్దం, భాషాప్రియత్వం-ఇవే మా పెట్టుబడి. మా తపస్సు ఫలించి తెలుగు దేశంలో అధ్యయనశీలతా సౌజన్యం పెంపొందాలని ఆకాంక్షిస్తున్నాం.

సహృదయుల సహకారాన్ని కోరుతూ —

ప్రతిపేంట్ ప్రయత్నం

మా మాట

మనీషులు యుగకర్తలు సమాజాన్ని అర్థంచేసుకొని, అభ్యుదయపథంలో నడిపించడానికి ప్రయత్నం చేస్తారు. వాళ్ళ ఆలోచనలకు భావాలకు సరంతర ప్రసరణం జరుగుతూంటేనే సమాజం సజీవంగా చైతన్యస్ఫూర్తితో తన అనుభవాలకు రూపకల్పన చేసుకొని పయనిస్తుంది. మనీషుల ఆలోచనలే ఉత్తమ సాహిత్యరూపాన్ని ధరిస్తాయి. ఆ ఉత్తమ సాహిత్యాధ్యయనం మనిషి వ్యక్తిత్వాన్ని సుసంపన్నం చేయ గలుగుతుంది ఈ యధార్థ్యంపట్ల విశ్వాసంవున్న యువభారతి సాహితీ రంగాన్ని, సమాజాన్ని ప్రతిభావితం చేసిన మహితాత్ముల సాహిత్య వ్యక్తిత్వాలను గూర్చి ఉపన్యాసాలిప్పించి, వాటిని పుస్తకరూపంలో అచ్చువేసి, అనువైనపద్ధతిలో ప్రజల కందిస్తున్నది.

1972లో 'చైతన్యలహరి' ఉపన్యాస మంజరీ కార్యక్రమసందర్భంగా తిక్కన సాహిత్యవ్యక్తిత్వాలనుగూర్చి ఆచార్య దివాకర్ల వేంకటావధాని గారు సమగ్రపరిశీలనతో విజ్ఞానప్రదమైన రససంభరితమైన వ్యాసాన్ని ఉపన్యాసాన్ని, పాఠకలోకానికి ప్రసాదించారు.

తిక్కన మహాకవి, మహామనీషి, తాత్వికుడు, యుగపురుషుడు ఆయన సాహిత్యంతో పరిచయం భారతాత్మతో పరిచయం, సజీవమైన తెలుగుభాషతో పరిచయం. తెలుగు పలుకుబడికి తిక్కనభారతం గుడి తిక్కన భారతంలోని కొన్ని మంచి పద్యాలతోనైనా చక్కని పరిచయం సంపాదించుకోవడం నిజమైన తెలుగువాడు చేయదగినపని

డాక్టర్ పాటిబండ మాధవశర్మ గారు సుప్రసిద్ధ సాహిత్యాచార్యులు. సంస్కృతాంధ్ర ఆంగ్ల భాషాపండితులు. ఉత్తమశ్రేణికి చెందిన అధ్యాపకులు సాహిత్యశాస్త్ర మర్మజ్ఞులు, విద్యత్కవులు, ఛందశ్శిల్పమును గూర్చి పరిశోధనచేసి అపూర్వరహస్యాలను వెలికిదీసిన పరిశోధకులు. మా యువభారతికి గౌరవసభ్యులు మాఅభ్యర్థనను మన్నించి తెలుగు పఠిత్రలోకానికి ఈ పుస్తకాన్ని అందించే అవకాశాన్ని మాకు ప్రసాదించిన శ్రీశర్మగారి ఔదార్యానికి, భాషాభిమానానికి మాభక్తిపూర్వక అభివందనములు.

రెండవ ముద్రణ :

రమణీయమూ, గంభీరమూ ఐన శైలితో శ్రీ మాధవశర్మ గారు తిక్కన కవితాత్మను సాక్షాత్కరింపజేసి తెలుగు పఠిత్రలోకానికి రసామృతాన్ని అందించిన రసమూర్తులు. తిక్కన కవితావైభవం రెండవ ముద్రణ అందుకుంటున్న ఈ తరుణంలో శర్మగారికి అభివందనాలను, ఆదరించిన పాఠకలోకానికి అభినందన పరంపరలను అర్పించుకుంటున్నాము.

క వి బ్ర హ్మ

సుకవీంద్ర బృందరక్షకుఁ డెవ్వఁడనిన వీఁ
డను నాలుకకుఁ దొడవైనవాఁడు
చిత్తనిత్యస్థిత శివుఁ డెవ్వఁడనిన వీఁ
డను శబ్దమున కర్థమైనవాఁడు
దశదిశావిశ్రాంత యశుఁ డెవ్వఁడనిన వీఁ
డని చెప్పుటకుఁ బాత్రమైనవాఁడు
సకలవిద్యా కళా చణుఁ డెవ్వఁడనిన వీఁ
డని చూపుటకు గుఱియైనవాఁడు

మనుమసిద్ధి మహిళసమస్తరాజ్య
భార ధౌరేయుఁ డభిరూప భావభవుఁడు
కొట్టరువు కొమ్మనామాత్యు కూర్మిసుతుఁడు
దీన జనతా నిధానంబు తిక్కశౌరి.

తిక్కనకు మిత్రుడు, భక్తుడనైన కేతన ఈ పద్యమున తిక్కన మహత్వమును చక్కగా వర్ణించెను. తిక్కన తన కాలమున సాంఘిక. మత, రాజకీయ, సారస్వత విషయములందు గొప్ప సమన్వయదృష్టిని ప్రదర్శించి అంధజాతికి గురుత్వము నెఱపిన మహానీయుడు

దేశిమార్గ పద్ధతులను, శైవవైష్ణవ మతములను, సంస్కృతాంధ్ర భాషా రచనలను, కర్మజ్ఞానమార్గములను చక్కగా పరిష్కరించి ఆయన ఉభయ తారకమగు మధ్యేమార్గమును నిర్దేశించెను. పురాణమును కావ్యముగా తీర్చుట, ఆఖ్యాంబుకను నాటకీయముగా రచించుట, పాత్రముల విస్పష్టరేఖలతో చిత్రించుట, మనస్తత్వమును నిశితముగా విశ్లేషించి నిరూపించుట, నానా రసములను పోషించుట ఆయన సారస్వతమున తొక్కిన క్రొత్తమార్గములు.

భారతము రెండున్నర పర్వములు రచించి నన్నయ దివంగతుడయ్యెను. రెండు వందల యేండు దానిజోలికిపోయిన కవి లేడు.

ఆంధ్రభారతము పూర్తికావలెనని దేశము ఆశించుచుండెను. తిక్కన ఆ పనికి పూనుకొనెను. వ్యాసమహర్షి హృదయము తనకు అవగత మగునంత గాఢముగా మూల భారతమును మననము చేసెను. లౌకిక వాసనాదూషితమైన చిత్తమును యజ్ఞముచే పరిశుద్ధము గావించుకొనెను పంచమవేదమైన భారతమును ఆంధ్రానశి మోదముం బొయునట్లుగ తుదిముట్ట రచింతునని సంకల్పించెను. నిర్వహించి సిద్ధసంకల్పుడయ్యెను. భగవంతు డాయనకృషి మెచ్చెను. హరిహరనాథరూపమున సాక్షాత్కరించి తెనుగు భారతమును తనకు అంకితము వేయమని అర్థించెను. తిక్కన జీవితము తరించెను.

పరమేశ్వరు డాయనను ఆదేశించెను. వ్యాసు డాయనను ఆవేశించెను. “సాత్యవతేయ సంస్కృతి శ్రీవిభవాస్పదంబయిన చిత్తముతో” గంటము చేతబట్టి భారతరచన యందు ఆయన పోయిన పోకడలు పరమాద్భుతములైనవి. తిక్కన భారతము ఆంధ్రీకరణము కాదు. అపూర్వసృష్టి. కుమ్మరివానికి మట్టియెట్టిదో తిక్కనకు వ్యాస భారతకథ అట్టిది. పద్యము వ్రాయుటలో, సమాసము కూర్చుటలో, అలంకారము తీర్చుటలో, రసము పోషించుటలో, పాత్ర చిత్రించుటలో, కథను చెప్పుటలో, నీతిని బోధించుటలో ఆయన పోని పోకడలేదు. ప్రతి అక్షరమున శిల్పము మెఱయించినాడు. ప్రతి పద్యమున రసము కురిపించినాడు.

తిక్కన సునిశితమైన దర్శన గలవాడు. భారతకథ యంతయు ఆయన తన భావనాబలముచే ప్రత్యక్షమువలె దర్శించి తెలుగుభారతమున ప్రదర్శించినాడు కనుకనే తెనుగు భారతము చదువుచున్నప్పుడు పఠితకు అట్టి దర్శనము కలుగును వ్యాసుడు నిర్మించిన పాత్రములకు తిక్కన్న రేఖలు తీర్చి వన్నెలు దిద్దినాడు. అవి చైతన్యము తొణికిసలాడుచు పఠిత యెదుటనిల్చి పలుచున్నట్లుండును. శబ్దమునుండి రూపము సృష్టించిన మహామాంత్రికుడు తిక్కన. ఆయన రచన నాటకీయము అనుటయందలి రహస్యమిదియే. అలతియలతి తెలుగు పలుకులతో మహార్థములు భాసింప జేసినాడు తెలుగుజాతి సంస్కృతియంతయు తెనుగు భారతముల ప్రతిబింబింపజేసినాడు. వ్యాసుని సృష్టికి ప్రతిసృష్టిచేసి కవిబ్రహ్మ యనిపించుకొనినాడు.

“తన కావించిన సృష్టి తక్కురులచేతం గాదు నా, నే ముఖం
బునఁ దాఁ బల్కినపల్కు లాగమములై పొల్పొందు నా, వాణి సౌ
త్తను నీతండొకరుండ నాఁ, జను మహత్వాప్తిన్ గవిబ్రహ్మ నా
వినుతింతుం గవి తిక్కయజ్ఞ నఖిలోర్వి దేవతాయభ్యర్చితున్”

అని యెఱ్ఱాపెగ్గడ తిక్కన అపూర్వము, అనితరసాధ్యమునైన సాహిత్య సృష్టిని గొనియాడినాడు.

తిక్కన గౌతమగోత్రుడు, ఆపస్తంబసూత్రుడు, కొట్టరువు భాస్కరమంత్రి పోతుడు, కొమ్మన దండనాథునకు, అన్నమకు పుత్రుడు 1250-63 నడుమ నెల్లూరు రాజ్యము పాలించిన మనుమసిద్ధికి మంత్రి, దండనాథుడు, ఆస్థానకవి ఉభయ కవిత్వ తత్వవిభవోజ్ఞులుడై మనుమసిద్ధిచే 'ఉభయకవిమిత్ర' బిరుదము పొందెను. ఆయనచే మామాయని మన్ననతో పిలిపించుకొని రాజకుటుంబమున సేవకుడుగాకాక ఆప్తబంధువుగా మెలగెను. మనుమసిద్ధి దాయాదులచే రాజ్యబ్రష్టుడుకాగా, సర్వతోముఖమైన తన పాండిత్యముచే కాకతీయ గణపతిదేవ చక్రవర్తిని మెప్పించి, ఆయన తోడ్పాటున మనుమసిద్ధిని మరల నెల్లూరు రాజ్య సింహాసనమున ప్రతిష్ఠించిన మహాపురుషుడు తిక్కన.

తిక్కన రచనలుగా నిర్వచనోత్తర రామాయణము. మహాభారతము మాత్రము లభించుచున్నవి. ఆయన లలిత నానాకావ్యములు చెప్పినట్లు, కొన్ని సంస్కృతము నను చెప్పినట్లు కేతన వచనము కలదు ఆ గ్రంథము లెవ్వయో, ఎన్నియో, ఏ మైనవో : విజయసేనము, కృష్ణశతకము, కవివాగ్భంధము తిక్కన రచనలుగా వినవచ్చుచున్నవి. కేతనగాని, తిక్కనగాని యీ గ్రంథముల పేరెత్తియుండలేదు. సంస్కృతమున తిక్కన రచించినవి రెండు శ్లోకములుమాత్రమే కనవచ్చుచున్నవి. గ్రంథముల పేరులై నను వినవచ్చుటలేదు మనుమసిద్ధిని ఆశీర్వదించిన 'శ్రీరాస్తాం' అను శ్లోకము నిర్వచనోత్తరరామాయణమునను, హరిహరనాథుని ప్రశ్నించిన 'కిమస్థి మాలాం' అను శ్లోకము భారతమునను నిలిచియున్నవి. తిక్కన 'పద్యాది త్రివిధ కావ్య పారీక్షుడు' అని కేతన అనెను. కేవల పద్యకావ్యముగా నిర్వచనోత్తర రామాయణము, చంపూకావ్యముగా భారతము ఉన్నవి. కేవల గద్యకావ్యము లభ్యముకాదు.

తిక్కన తనకు మనుమసిద్ధిసభలో లభించిన 'ఉభయకవిమిత్ర' బిరుదమును అత్యంతాసక్తితో తన రెండు గ్రంథములందును ఆశ్వాసాంత గద్యములో వాడుకొనెను ఆయనకు కవిబ్రహ్మయను బిరుదముకూడఉన్నదని మనమందుముగాని తనకు అట్టి బిరుదమున్నట్లు ఆయనకు దెలియదు. ఆయన యనంతరము ఎఱ్ఱాప్రెగడ కల్పించినది కవిబ్రహ్మ పదము.

తిక్కన నిర్వచనోత్తర రామాయణమును తన ప్రియమిత్రుడు, ప్రభువునైన మనుమసిద్ధికిని, భారత భాగమును ఇష్టదైవమైన హరిహరనాథునకును అంకితము చేసెను. కేతన రచించిన దశకుమార చరిత్రను తాను అంకితము తీసికొనెను. సమ కాల మహాకవిచే కృతీసమర్పణ సమ్మానము పొందిన కవులలో తిక్కనయే మొదటివాడు.

ఆ నాటి సాహిత్య ప్రపంచమున తిక్కన స్థానము మహోన్నతమైనది. ఆయన సాహిత్య దర్శనము ఉదాత్తమైనది. ఆయన మెచ్చినదే కావ్యము, 'కవిత చెప్పి

ఉభయ కవిమిత్రు మెప్పింప నరిది బ్రహ్మకై న' అని చెప్పి కేతన అట్టివానిని మెప్పించిన తన ధన్యతను కొనియాడికొనినాడు, ఆయనవలన 'అభినవదండి' యను బిరుదముపొంది పొంగిపోయినాడు. బయ్యన యను కవికూడ తిక్కనను మెప్పించి 'భవ్యభారతి' యను బిరుదుపొందెనట.

అనాడు తిక్కనకు ప్రత్యక్షముగనో, పరోక్షముగనో శిష్యులైన మహాకవులెందరో యుండిరి, మార్కండేయ పురాణకర్త మారన, దశకుమార చరిత్రకర్త కేతన ఆయన ప్రత్యక్షశిష్యులు. ఉత్తరహరివంశకర్త నాచన సోమనాథుడు పరోక్ష శిష్యుడు. తరువాత వచ్చిన ఆంధ్రకవి సార్థమంతయు ఆయన శిష్యవర్గమే.

తిక్కన కవులకు, పండితులకు పెక్కుశులు అగ్రహారములుగా నిచ్చెనట. మహిత దక్షిణలైన బహువిధయాగము లొనర్చెనట. ఆయన పుష్పాస్త్రరూపోపమరాజన్మూర్తియట. అతుల సత్య త్యాగశీలంబులం బారీణుండట. అనితరగమ్య వాఙ్మయ మహార్ణవ వర్తన కర్ణధారుడట. విద్యానికషోపలుడట. మంత్రీమాణిక్యుడట. దేవేంద్ర విభవుడట. మహాత్ముడట. ఇవి యన్నియు కేతన చెప్పిన సత్యములు.

తిక్కన కారణజన్ముడు. మత రాజకీయ సాహిత్యములందు ధర్మ సంస్థాపనార్థ మవతరించిన మహాపురుషుడు. ఆయన పూర్ణపురుషాయుష జీవీయని విశ్వసింపబడుచున్నది. 1250 - 63 కాలమున ప్రౌఢవయస్కుడై మనుమసిద్ధి మంత్రియై యుండిన తిక్కన జీవితము పదుమూడవశతాబ్ది ఆద్యంతములు విస్తరించియుండవచ్చును. ఆయన ఎప్పుడవతరించెనో, ఎప్పుడు అవతారము చాలించెనో ఇదమిత్యమని నిర్ణయించుటకు విశ్వసనీయములైన యాధారములులేవు. ఒక శతాబ్దిలో సహస్ర మాసములు జీవించెను. నాటినుండి సహస్రాబ్దములుగా జీవించుచున్నాడు. ఇంకను సహస్రశతాబ్దములు జీవించగలడు. ఆంధ్రసాహిత్య ప్రపంచమున ఆయన చిరంజీవి. అస్తు.

ఆయన కవితా వైభవమును కొనియాడుటకు వేయితలలు కావలయును. ఒక్కతలగ వాడను ఎంతని కొనియాడగలను. తలపున కందినంత, పలుకున కొదిగినంత కొనియాడితిని. ఈ కైంకర్యమున కవకాశము కల్పించిన యువభారతికి ధన్యవాదములు.

—మాధవశర్మ

తిక్కన కవితామైత్రవం

శ్రీయన గౌరినాఁబరగు చెల్వకుఁ జిత్తము పల్లవింప భ
ద్రాయితమూర్తియై హరిహరంబగు రూపముదాల్చి విష్ణురూ
పాయ నమః శివాయ యని పల్కెడు భక్తజనంబు వై దిక
ధ్యాయిత కిచ్చమెచ్చు పరతత్వముఁ గొల్పెద నిష్ఠసిద్ధికిన్

అని సకలబ్రహ్మ ప్రార్థనంబుసేసి” తిక్కనగారు తెనుగున మహాభారతమును పూర్తి చేయుటకు సంకల్పించినారు. హరిహరంబగు రూపముదాల్చిన పరతత్వము సగుణ బ్రహ్మము, అదియే సకలబ్రహ్మము, కలాసహితమైన బ్రహ్మము. కల యనగా మూల ప్రకృతి-మాయాదేవి. ఆమెతోగూడిన బ్రహ్మము సకలబ్రహ్మము, ఆమెకు శ్రీ యని గౌరి యని రెండుపేర్లు. ఆమెచిత్తము పల్లవించునట్లు-అనాదిస్థాయియైన రతి యుద్బుద్ధ మగునట్లు-పరతత్వము హరిహరంబగు రూపము ధరించినది. అది భద్రాయితమూర్తి-కల్యాణమూర్తి-శృంగారమూర్తి, సృష్టికి జననీజనకులైన ప్రకృతి పురుషుల దాంపత్య శృంగారము సూచింపబడినది.

నిర్గుణబ్రహ్మము ఉపాసనకు అందునది, కోర్కెలు తీర్చునది కానందున తిక్కనగారు తన యిష్టసిద్ధికై సగుణబ్రహ్మమును భావించినారు. శ్రీ గౌరినమేతుడైన హరిహరసకలబ్రహ్మమును ఆరాధించినారు. పరతత్వమును హరిగా భావించి హరయే నమః అని ధ్యానించువారును, హరుడుగా భావించి హరాయ నమః అని ధ్యానించు వారును కలరు. కాని ఆ ధ్యానములు ఆగమసమ్మతములైనను అవైదికము గనుక పరతత్వముగాను మెచ్చుగొల్పవు. ‘విష్ణురూపాయ నమః శివాయ’ యని ధ్యానించు వారు తాత్వికలైన సాత్వికభక్తులు, వారిది వైదికధ్యాయిత, ధ్యానించువాడు ధ్యాయ. అతని భావము ధ్యాయిత, వైదికమైన ధ్యాయిత వైదికధ్యాయిత. వైదికధ్యాయిత పరమార్థమైన గనుక పరతత్వము దానికి మెచ్చును కోరిక లిచ్చును.

మహేశ్వరాంఘ్రియుగళధ్యానైక శీబుడైన తిక్కనగారు “విష్ణురూపాయ నమః శివాయ” అనుటయందు తన జీవలక్షణమును నిగూఢముగా, చమత్కారముగా నిక్షే

పించినారు. విష్ణురూపాయ శివాయ అన్నప్పుడు విష్ణువునకు గుణత్వము, శివునకు ప్రాధాన్యము ఏర్పడుచున్నది. అసలు పరతత్త్వము శివుడే విష్ణుత్వము ఆయన గుణము.

‘నమః’ అన్న శబ్దము మధ్యమమణిన్యాయమున విష్ణురూపాయ నమః, నమః శివాయ అని ఉభయపక్షములతో అన్వయించుచున్నది. విష్ణు శివ మంత్రములను ఆవిష్కరించుచున్నది. కాని ఇంకొక చమత్కారము. విష్ణురూపాయనమః అనునది అష్టాక్షరియైన నారాయణమంత్రము కాదు దాని తాత్పర్యము. నమఃశివాయ అనునది అక్షరశః శివ పంచాక్షరిమంత్రము, తరతరములుగా రక్తనిష్ఠమై వచ్చుచున్న తిక్కన గారి శివపక్షపాతము ఆయన శివకేశవద్వైత భావములో ఒదిగి మెదలుచునే యున్నది. తిక్కనగారు మొదటినుండి “చిత్తనిత్యస్థితి శివు”డట. హరిహరాభేదభావము దృఢ పడిన తరువాత కూడ ఆ శివుడు విష్ణురూప విశిష్టతయ్యేనేకాని ఆయన చిత్తము “విష్ణు రూపాయ నమఃశివాయ” మంత్రమైనది.

శివకేశవ భేదము జగత్సంక్షోభ కారణము కాగా జగత్కల్యాణము కొరకు పరతత్త్వము హరిహరరూపము ధరించినది, సర్వదేవతా సమన్వయము, సర్వధర్మ సమన్వయము బోధించుటద్వారా ఆంధ్రజాతికి సుస్థిర శాంతిరూపమైన కల్యాణమును కలిగింప దలచి తిక్కన్నగారు ఆహరిహరుని కల్యాణమూర్తిని ధ్యానించి పంచమ వేదమును తెనుగులో రచించుటకు పూనికొనినారు,

2

కిమస్థి మాలాం కిము కౌస్తుభం వా
పరిష్కీయాయాం బహుమన్యసే త్వమ్ ?
కిం కాలకూటః కిము వా యశోదా
స్తన్యం తవ స్వాదు : వద ప్రభో ! మే

“అలంకరణమున నీవు అస్థిమాలికను ఎక్కువగా అవరింతువా? కౌస్తుభమునా ? నీకు కాలకూటము రుచిగానుండునా ? యశోదా స్తన్యమా ? ప్రభూ? నాకు చెప్పుము.”

పూవు పుట్టగనే పరమశించును అన్నట్లు తిక్కనగారు లేతవయస్సులో ఉన్నప్పుడే ఆయన చిత్తమున హరిహరా భేదభావము గుఱాళించినది. అదియే భారతరచన నాటికి పరిపక్వమై యావదాంధ్రదేశమును పరిమళవంతము చేసినది.

తిక్కనగారు చిన్ననాడు రచించిన యీ చిన్నశ్లోకము కొమ్మనగారి హృదయమున హత్తుకొనిపోయినది. స్వర్గమునగూడ ఆయన శ్లోకమునే పఠించుకొను

చుండెడివాడట ఆయన నోట ఈ శ్లోకము విని హరిహరనాథుడు దానిపట్ల గాఢమైన ఆదరము వహించినాడట. శివకేశవులకంటె భిన్నుడు, అభిన్నుడు, ఉన్నతుడు ఐన పరతత్వ ప్రథామావతారము తానొకడు ఉన్నట్లు లీలగా నైనను గుర్తించినవాడు. భూలోకములో ఒకడున్నాడు గదా అని హరిహరనాథుడు సంతోషించి శ్లోకకర్తను చూడగోరి కొమ్మనగారి వెంట తిక్కనగారి వద్దకు వచ్చినాడు. వచ్చి భద్రద్రాయితమైన తన హరిహరమూర్తిని తిక్కనగారికి ప్రదర్శించినాడు. తిక్కనగారు ఆ మూర్తిని హృదయమున పదిలపరచి, ప్రోదిచేసి భారతము నందంతటను హరిహరుని విశ్వరూపమును ప్రపంచించినారు. యావదాంధ్రదేశమును హరిహరమయము కావించినారు.

ఈ చిన్నశ్లోకమునగూడ తిక్కనగారి శివాభిమానము తొంగిచూచుచునే ఉన్నది 'హరిహర' శబ్దమున హరిత్వము ముందు హరత్వము తరువాత ఉన్నప్పటికిని, తిక్కనగారి ప్రశ్నలు హరత్వమునే ముందుకు తెచ్చుచున్నవి.

శివునకు కౌస్తుభ సౌందర్యము తెలియదు. కేశవునకు అస్తిమాలా సౌందర్యము తెలియదు. ఆ యుభయులు కానివానికి ఆ రెండింటి సౌందర్యము తెలియదు. కాలకూటయశోదాస్తన్యముల విషయమునింటే కనుక నీశ్లోకమునందలి ప్రశ్నలు శివునిగాని, కేశవునిగాని, తదన్యునిగాని ఉద్దేశించినవికావు 'ప్రభో' అన్న ఏకవచన సంబోధనవల్ల ఈ ప్రశ్నలు శివకేశవులకంటె భిన్నుడు, అభిన్నుడు, తదుభయాత్మకుడు, తత్పరుడు అయిన ఒకస్వామిని ఉద్దేశించినవి. ఆయనయే వీనికి సమాధానము చెప్పగలడు ఆయన హరిహరనాథుడు. ఈ శ్లోకము ఆయన చెప్పు సోకినప్పుడే దానికి చరితార్థత. అది జరిగినది. శ్లోకకర్త సందేహము తీర్చుటకు హరిహరనాథుడు పరువిడి వచ్చినాడు.

3

“కరుణారసము పొంగి తొరగెడు చాడ్చున
శశిరేఖ నమృతంబు జాలు వాఱు
హరినీల పాత్రిక సురభి చందనమున
గతి నాభి ధవళపంకజము మెఱయ
గుఱియైన చెలువున నెఱసిన లోకర
క్షణమనంగ గళంబు చాయ దోపఁ
బ్రథమాద్రీఁ దోతెంచు భానుబింబము నా
నురమ్మునఁ గౌస్తుభ రత్న మొప్ప

సురనదియును గాళిందియు బెరసివట్టి
కాంతిపూరంబు శోభిల్లు శాంతమూర్తి
నామనంబు నానందమగ్నముగఁ జేయ
నెలమి సన్నిధి సేసె సర్వేశ్వరుండు”

తిక్కన్నగారికి దర్శనమిచ్చిన సర్వేశ్వరుడైన హరిహరనాథుని భద్రదాయిత మూర్తి యిది. ఈ మూర్తి వర్ణనమున గూడ తిక్కనగారి జీవనిష్ఠమైన రుచివిశేషము కనిపించుచునే యున్నది. హరిహరసమాహరమైన మూర్తి తిక్కనగారికి హరిత్వ విశిష్టమైన హరమూర్తిగానే కనబడుచున్నట్లున్నది. ఆ మూర్తి లక్షణములలో ముందుగా శివలాంఛనమైన శశిరేఖయే కనబడినది. ఆ మూర్తి తేజఃపూరములో ముందుగా గంగా సాదృశ్యమే కనబడినది.

హరిహర శబ్దమే విచిత్రమైనది. ఇది వ్యాసమహర్షి కూర్చిన సమాసము. సమర్థములైన పదములు ఏకపదమగుట సమాసము. ఇక్కడ సమర్థములైన తత్వములు ఏకతత్వమై సమాసము ఏర్పడినది

“నమో హరాయ హిప్రాయ నమో హరిహరాయచ”

అని వేదవ్యాసుడు హరివంశమున ‘హరిహర’ సమాసమును ప్రయోగించినాడు. ‘హరి హరాయ’ అను ప్రయోగము చతుర్థి ఏకవచనాంతముగా ఉన్నది. కనుక ఇది ఇతరేతర ద్వంద్వసమాసము కాదు. అయినచో ద్వివచనాంతముగా ఉండవలెను. ఏక వచన ములో ఉన్నది గనుక సమాహారద్వంద్వసమాసము కావలెను. ఆజన్మవిరోధముగాని, అవినాభావ సంబంధముగాని ఉన్న వానిని తెలుపు పదములను మాత్రమే సమాహార ద్వంద్వసమాసమున కూర్చవలెను. లోకదృష్టిలో హరిహరులకు ఆ జన్మవిరోధము. తాత్త్విక దృష్టిలో అవినాభావసంబంధము. కనుక హరిహరశబ్దము సమాహార ద్వంద్వ మగుట సముచితమే. అయినను తన జీవనిష్ఠమైన యభిరుచినిబట్టి తిక్కనగారు దీనిని విశేషణ పూర్వపద కర్మాధారయముగా కూడ గ్రహించుచున్నట్లు ‘విష్ణు రూపాయ నమః శివాయ’ ఇత్యాదుల వలన తెలియనగును శివభక్తుడైన తిక్కనగారు హరిహర సమాసమును ఉత్తరపదార్థ ప్రధానముగా భావించుట సహజమే.

“వ్యాససమాసైకరూప హరిహరనాథా” అని తిక్కనగారు హరిహరనాథుని ఒకచోట సంబోధించినారు. తాత్త్వికముగా విచారించినప్పుడు హరిహరునకు కరచరణాద్యవయవయుక్తమైన రూపములేదు. ‘హరిహర’ అనిన వ్యాసుని సమాసమే ఆయన మూలరూపము. పైసీసపద్యమునందును ఇతర పద్యములందును తిక్కనగారు వర్ణించిన హరిహరనాథ రూపము ఆయనకు భావనాగోచరమైన కల్యాణమూర్తి.

దేవతా వర్ణన పాదాది మస్తకాంతముగా చేయవలెనని సంప్రదాయము. ఈ సీస పద్యమున తిక్కనగారు ఆ సంప్రదాయము పొందించలేదు. శిరస్సునందలి శశిరేఖతో వర్ణన ప్రారంభించినది. ఆద్యంతరహితమైన పరతత్వము ధరించిన హరిహర మూర్తికి పాద శిరో భేదములేదు. "మరుత్సరిదాకల్పిత ఘనోజ్జ చరణ శిరస్సుందర మూర్తి" హరిహరనాథుడు. ఆయన చరణమున గంగ, శిరమున గంగ, ఆయనకు చరణశిరో భేదము లేదు. అట్లే వామ దక్షిణ భేదముకూడా లేదు. ఆయన హరిహరుడు, హరహరి.

4

వై దికమార్గ నిష్ఠమగు వర్తనముం దగ నిర్వహించుచున్
భేదములేని భక్తిమతి నిర్మలవృత్తిగఁ జేయుచుండ మ
త్పాదనిరంతర స్మరణ తత్పరభావము కల్మి నాత్మ స
మోదముఁ బొందఁ గావ్యరసముం గొనియాడుచు నుండు దెప్పుడున్.

స్వప్నమున సాక్షాత్కరించి హరిహరనాథుడు తిక్కనగారి ధన్య జీవితమును గొనియాడిన పద్యము. తిక్కనగారు వైదిక మార్గనిష్ఠమగు వర్తనమును తగురీతి నిర్వహించుచుండునట. ఆయన 'మహిత దక్షిణలైన బహువిధయాగంబు తొనరించు' నని కేతన ప్రత్యక్షముగా చూచి చెప్పినమాట. తిక్కనగారు కర్మిష్ఠి, హరిహర భేదభావము లేనందువల్ల ఆయన మతి నిర్మలవృత్తిగా ఉండునట. శివకేశవ భేదము పెట్టుకొన్న వారి చిత్తములు కల్మషవృత్తిగలవై కల్లోల కారణము లగుట చరిత్రప్రసిద్ధమే కదా, తిక్కనగారు జ్ఞాని, ఆయన నిరంతరము హరిహరనాథుని పాదములను స్మరించుచు ఆత్మానందము అనుభవించు చుండునట. తిక్కనగారు భక్తుడు, ఇట్లు కర్మజ్ఞాన భక్తి మార్గములు సంగమించిన త్రివేణి ఆయన జీవితము-ఆంధ్రులను పునీతులను చేసిన పుణ్య తీర్థము. ఇది హరిహరనాథుడు స్వయముగా చెప్పినమాట. కేతన ప్రత్యక్షముగా చూచి దశకుమార చరిత్రమున చెప్పినమాటయు నిదియే.

తిక్కనగారు ఎల్లప్పుడు కావ్యరసముల గొనియాడుచు నుండునని కూడ హరిహరనాథుడు చెప్పినాడు. కావ్యములో రసప్రపాధాన్యమును ప్రతిష్ఠించిన మొదటి తెనుగు కవి తిక్కనగారు 'కావ్యరసము' అన్నమాటను మొట్టమొదట ప్రయోగించిన తెలుగు కవియు ఆయనయే "వ్యాయోగో దీప్త కావ్యరసయోనిః" అని భరతనాట్య శాస్త్ర మందును, "స్వాదుకావ్యరసోన్మీశం" అని భామహాలంకారమందును, 'కావ్యరస' శబ్దము ప్రయోగింపబడియున్నది. తరువాత ఎవ్వరును ప్రయోగించిన జాడ కనబడదు. తిక్కనగారు రసప్రవణులు. "నానారసాభ్యుదయోల్లాసి విరాటపర్వము" అని ముచ్చట పడినారు, విరాటపర్వాదియైన రసవంతమైన భారతకథ తిక్కనగారి పాలబడుట

అంధుల అదృష్టవిశేషము, రసప్రవణుడైన తిక్కనగారిచేతిలో పడి రసమయము కాబోవుచున్నదని గుర్తించియే హరిహరనాథుడు ఆయనకు స్వప్నమున సాక్షాత్కరించి తెనుగు భారతమును తనకు అంకితము చేయుమని కోరినాడు.

“పారాశర్యుని కృతియయి
భారతమును వేరఁబరగు పంచమ వేదం
బారాధ్యము జనులకు త
ద్గౌరవమూహించి నీ వఖండితభక్తిన్
తెనుఁగు బాస వినిర్మింపఁ దివురు టరయ
భవ్యపురుషార్థ తరుపక్వఫలముగాదె ;
దీని కెడ నియ్యకొని వేడ్కనూని కృతిప
తిత్వ మర్థించి వచ్చితిఁ దిక్కశర్మ!”

తిక్కనగారు చేసినది భారతాంధీకరణముకాదు, భారత వినిర్యాణము-రసవిశిష్టమైన నిర్యాణము. వ్యాసభారతము కావ్యచ్ఛాయగల శాస్త్రము-రసస్పర్శమాత్రముకలది. తిక్కనగారి భారతము శాస్త్రచ్ఛాయగల కావ్యము-నానారసపూర్ణమైన ప్రబంధమండలి, ఇదే ఆయన వినిర్యాణ లక్షణము. ఇది హరిహరనాథునకు నచ్చినది. ఆయన వేడుక పడి కృతిపతిత్వ మర్థించి వచ్చినాడు ఓహో! తిక్కనగారి ధవ్యత! భారతరచన ‘భవ్య పురుషార్థతరు పక్వఫల’మట-మోక్షప్రదమట. హరిహరనాథుడు తిక్కనగారికి జీవన్ముక్తి ప్రసాదించినాడు.

తిక్కనగారి స్వప్నమే చిత్రమైనది. ఆయన ‘ఇంచుక నిద్రించు’ సమయమున ఈ స్వప్న సంఘటన జరిగినది. అది నిద్రకాదు-సమాధి. అది స్వప్నముకాదు-సాక్షాత్కారము. తిక్కనగారు పూర్వజన్మమున యోగభ్రష్టుడు. ఈ జన్మమున రాజ యోగియై యోగసిద్ధి పొందినారు.

“శుచీనాం శ్రీమతాం గేహే యోగభ్రష్టోఽభిజాయతే”

అని భగవద్గీత చెప్పినట్లు తిక్కనగారు శుచులు, శ్రీమంతులునైన కొట్టరువు వారి యింట జన్మించి, రాజయోగ మవలంబించి సిద్ధిపొందినారు.

5

ఏ నిన్ను మామ యనియెడు
దీనికిఁ దగనిమ్ము భారతీకన్యక ; నా
కీ నర్హుడ వగు దనినను
భూనాయకు పలుకు చిత్తమున కింపగుడున్.

ఇది మనుమసిద్ధి యభ్యర్థన. తిక్కనగారు భారతము రచింప సంకల్పించి కృతిపతిగా నెవ్వరిని పేర్కొందునాయని యాలోచించుచు సమాధి గతులుకాగా హరి హరనాథుడు సాక్షాత్కరించి తనను కృతిపతిని చేయుమని యభ్యర్థించెను. మరి తిక్కనగారు ఏ కృతిని రచింప సంకల్పించినప్పుడు మనుమసిద్ధి కృతిపతిత్వ మభ్యర్థించెనో. ఆయని ఏ కృతియు సంకల్పించినట్లు కనబడదు. ఆయన యుభయభాషల యందును మహాకవి గనుక ఏదేని కృతి రచించి తన కిమ్మని మనుమసిద్ధి యర్థించినట్లున్నది. అందుచేతనే 'భారతీకన్యక' అని సామాన్యముగా పలికినాడు. మనుమసిద్ధి అడుగుటకంటె అడిగినతీరు తిక్కనగారికి ఇంపు గొల్పినదట.

“యువతే రివ రూపమంగకావ్యం స్వదతే” అని వామనుడు, “విభాతి లావణ్య మివాంగనాసు” అని ఆనందవర్ధనుడును కావ్యమునకు అంగనను ఉపమానముగా గ్రహించిరి. “దివ్యకావ్యాంగన” అని నన్నెచోడడు కావ్యమునందు అంగనను ఆరోపించినాడు. ఆ కావ్యాంగనను తన గురువైన జంగమ మల్లికార్జునునకు అర్పించినాడు. ఆజన్మబ్రహ్మచారియైన ఆయనకు పుత్రికగానో, శిష్యురాలుగానో అర్పించి యుండును. భార్యగా నిచ్చియుండదు.

ఇక్కడ మనుమసిద్ధి తిక్కనగారి కావ్యమును కన్యగా రూపించి తమ యిరువురి చుట్టరికమును తిరుగవేసి, ఆకన్యను తన కిమ్మని యడిగినాడు. ఆ యడిగిన తీరు తిక్కనగారికి ఇంపు గొల్పినదట. మొదటినుండియు ఇందుకే కాబోలు తనను 'మామా' యని వరుసపెట్టి పిలువసాగినాడు, అయితే అడిగినతీరు ఇంపుగా ఉన్నంత మాత్రమున, వరుస కుదిరినంత మాత్రమున ఎవ్వరైన కన్య నిత్తురా? అడిగిన వాని యర్హతలు విచారించురుగదా. తిక్కనగారును విచారించినారు.

“సకలలోకప్రదీపకుండగు పద్మినీ
మిత్రవంశమున జన్మించెననియుఁ
జూచిన మగలైన జొక్కెడునట్టి సౌం
దర్య సంపద సౌంపు దాలె ననియు
జనహృదయానంద జనకమై నెగడిన
చతురత కలిమి నప్రతిముఁ డనియు
మెఱసి యొండొంటికి మిగులు శౌర్యత్యాగ
విఖ్యాతకీర్తుల వెలసె ననియు

వివిధ విద్యాపరిశ్రమ వేది యనియు
సరస బహుమాన విరచనాశాలి యనియు
మత్స్యతీశ్వరుఁ డగుచున్న మనుమన్యపతి
సుభగుఁ గావించుటకు సముత్సుకుఁడ నైతి”.

అని మనుమసిద్ధి కులము, రూపము, గుణము, విద్య మొదలైన లక్షణము లన్నియు విచారించి తన కృతికన్యకు పతి కాదగినవాడే అని నిశ్చయించి కాబోవు అల్లుని సౌభాగ్యవంతుని చేయవలెనని ఉత్సహించినారు తిక్కనగారు ఇంతకును కృతి కన్యయేది? మనుమసిద్ధిని గురించి చేసిన విచారణలోనుండియే ఆమె యావిర్భవించినది. సూర్యవంశమున బుట్టి, 'పుంసాం మోహనరూపాయ' అను నంతటి సుందరుడై. శౌర్య త్యాగములచే విఖ్యాతుడైన శ్రీరామచంద్రుని కథనే కావ్యవస్తువుగా స్వీకరించుటకు తిక్కనగారు ఆ లక్షణమందే నిశ్చయించుకొనినారు.

కృతినాయకుడైన మనుమసిద్ధికి, కథానాయకుడైన శ్రీరామచంద్రునకు అభేదము పాటించుచు నిర్వచనోత్తర రామాయణ మహాకావ్యమును రచించినారు తిక్కనగారు. కనుకనే కృతినాయకునకు అమంగళకరమైన కథానాయక నిర్మాణమును పరిహరించి నాయకాభ్యుదయ వర్ణనతో "ధారుణీ యేలె రాఘవ పుంగవుండు మహాన్నతిన్" అని కావ్యము ముగించినారు. "రాఘవ పుంగవుండు" అన్నమాటలో రఘువంశ సంభవు లతో శ్రేష్ఠుడైన శ్రీరామచంద్రునితో అభేదము పొంది మనుమసిద్ధియు ప్రతిష్ఠ పొంది యున్నాడు.

6

అమలో దాత మనీష నేనుభయ కావ్య ప్రౌఢిఁ బాటించు శి
ల్పమునం బారగుఁడం గళావిదుఁడ నాపస్తంబ సూత్రుండ, గౌ
తమ గోత్రుండ, మహేశ్వరాంఘ్రి యుగళధ్యానై క శీలుండ, న
న్నమకుం గొమ్మన మంత్రికిన్ సుతుఁడఁ దిక్కాంకుండ సన్మాన్యుఁడన్.

సంస్కృతాంధ్ర సాహిత్యములను మధించి సాధించిన నవనీతమును మెక్కి పొగరెక్కిన ఉత్సాహము ఉరకలు వేయుచున్న ప్రౌఢవయస్సున ఉత్తర రామాయణ పీఠికలో తిక్కనగారు తననుగురించి చెప్పికొనినమాట ఆయననాటికి ఉండిన ఆంధ్ర సాహిత్యము అతిస్వల్పము. ఆయన యధ్యయనము చేసినది ప్రధానముగా సంస్కృత సాహిత్యము, సాహిత్యశాస్త్రము. వాని మార్గమున తెనుగులో అపూర్వ కావ్యనిర్మాణము చేయవలెనని తిక్కనగారి ఉబలాటము. తన సాహిత్య సిద్ధాంతములను ప్రపంచించి, ఆ సిద్ధాంతములకు లక్ష్యభూతముగా ఒక మహాకావ్యము నిర్మింపదలచి, అందుకు తనకుగల యోగ్యతలను వివరించుచు చెప్పిన పద్యమిది.

ఆయన అమలము, ఉదాత్తమునైన మనీషకలవాడు. మనీష మనగా కవిశక్తి యైన ప్రతిభ - నవనవోన్మేష శాలిని. అపూర్వ వస్తునిర్మాణ ఊమ, కావ్యఘటనాను కూల శబ్దార్థోపస్థితి రూప అయిన ప్రజ్ఞ. తిక్కనగారి ప్రతిభ స్వచ్ఛమైనది. ఉన్నత

మైనది-సముద్రమువంటిది, ఆకాశమువంటిది. అట్టి ప్రతిభాశక్తిచే ఆయన ఉభయ కావ్యములందు ప్రౌఢిని పాటించును. ప్రౌఢి యనగా రసమయత్వము. కావ్యమున ప్రౌఢిని పాటించుట శిల్పము. అట్టి శిల్పమున ఆయన పారగుడు. ఆయన కళావిదుడు. కళయనగా సౌందర్యము-రసము ఆయన రసవేత్త. కావ్యమున సాధ్యమైన రసమును అనుభవపూర్వకముగా నెఱింగినవాడు. సాధ్యమైన రసమును సిద్ధింపజేయు కావ్యగత సామర్థ్యమే ప్రౌఢి, ఇట్టి ప్రౌఢిని పాటించువాడు శిల్పి. రసాశ్రయమైన ప్రౌఢకావ్యమును నిర్మించుటయందు కవి బుద్ధిపూర్వకముగ చేయు ప్రయత్నవిశేషమే శిల్పము. తిక్కనగారు అట్టి శిల్పముయొక్క పారము ముట్టినవారు. శిల్పముయొక్క పారము-గమ్యము రసమే. తిక్కనగారు రసనిర్మితులు, ఆయన రసస్వరూపము, రసవ్యంజక సామగ్రి స్వరూపము. తత్సామగ్రి సంయోజన స్వరూపము సమగ్రముగా నెఱింగినవాడు.

స్వప్రతిభా స్వరూపము, ప్రౌఢకావ్యస్వరూపము తిక్కనగారికి సువిస్పష్టముగా తెలియును. అవి పరస్పరము ఎంత యనురూపములొకూడ తెలియదు. ఆ నాటికి తన ప్రతిభ నిర్వచనోత్తర రామాయణ మహాకావ్యరచనకు అనురూపమైనదేకాని పంచమ వేదమైన భారతమును తెనుగున రసవత్ప్రబంధమండలిగా వినిర్మించుటకు అనురూపమైనది కాదనికూడ ఆయనకు తెలియును.

కావ్యశిల్పము, కావ్యకళ, కావ్యప్రౌఢి-ఇట్టి యుదాత్త విషయముల స్వరూపము ఇంత నిశితముగా గ్రహించిన కవికి మహాకావ్య నిర్మాణము క్రిడాకల్పము. తిక్కనగారు 'కావ్యకళాజని భూమి' అనియు, 'లలితనానాకావ్యములు చెప్పు నుభయభాషల యందు' అనియు 'పద్యాది త్రివిధకావ్యపారీణుడు' అనియు కేతన అనుభవసాక్షి కముగా చెప్పియున్నాడు.

7

అంత సహస్రపాదుఁ డపరాచల శృంగ తటంబు సేరె దు
ర్దాంతుఁడు దానవేంద్రుఁ డమరప్రకరంబు జయింపఁ బోవుచో
నెంతలు పుట్టునో యనుచు నేపడఁగంగఁ దొలంగి కాలు కొ
న్నంతయు దవ్వుగాఁ జని భయంబడరన్ గిరిదుర్గ మెక్కెనాన్
ని రా. 6-36

అమరావతి మీదికి దండెత్తిన రావణుడు కైలాసము చేరునప్పటికి సంధ్యాసమయమైనది. ఆ రాత్రి యచ్చట విశ్రమించి మరునాడు బయలు దేరవలెనని నిశ్చయించుకొని సేనలను విడిచివేసినాడు. అప్పుడు సూర్యుడు దుశ్చింతనైన దాన

వేండుడు అమరులను జయింప బయలుదేరిన సందర్భమున ఎట్టి ఘోరములు పుట్టునో యని భయపడి తన తేజమును తగ్గించుకొని, కాలు కొలది దూరముగా తొలగిపోయి గిరిదుర్గమున చేరెనా యన్నట్లు అస్తగిరి శిఖరము చేరినాడు. సూర్యుడు అస్తగిరి చేరుట గిరి దుర్గము ప్రవేశించుటగా ఉత్పేక్షింపబడినది. అస్తగిరిచేరుట సూర్యుని నిత్యచర్యయేయైనను ఆనాడు మాత్రము దుశ్చింతుడైన రావణుడు ఎట్టిఘోరము చేయునో అనుభీతి కారణముగా ఉత్పేక్షింపబడినది.

సూర్యుడు అస్తగిరి శిఖరమెక్కుట కావ్యశరీరములోనిదే-కథలో ఆది సూర్యాస్తమయ సమయము కనుక. కవిచేసిన ఉత్పేక్షలే కావ్యశరీరమున జేరనివి. కాని ఈ యుత్పేక్షలు తత్కాల మందలి సూర్యుని చిత్రవృత్తిని ఆవిష్కరించుచున్నవి గనుక కావ్యశరీరమున గలిసిపోయిన వనవచ్చును. సూర్యుడు ఆదిత్యుడు-ఇంద్రాదులవలె ఆదితీసంతానమైన అమరుడు. రావణుడు అమరులపై దండెత్తెననగా సూర్యునకును భయమే. రావణుడు దుశ్చింతుడు గనుక వానికి దూరముగా దొలగిపోయి సురక్షిత ప్రదేశము చేరుట అవసరము. కనుక అపరాచలశృంగతటమున గిరిదుర్గము ప్రవేశించినాడు. తిక్కనగారు ఉత్పేక్షించిన మాట నిజమే కాని ఉత్పేక్షింపబడిన విషయము కావ్యవస్తువుకంటె భిన్నముకాదు. కథలోనిభాగమే. ఈ విధముగా కావ్యశరీర త్వము పొందగల ఉత్పేక్షలు సాహిత్యమున ఎన్నియో దొరకవు.

కవియొక్క విలక్షణమైన దర్శనమే ఉత్పేక్షణము. సూర్యుడు అపరాచల శృంగమెక్కుట చర్మచక్షువులతో లోకులు చూడగలరు. ఆసమయమున ఆయన చిత్రవృత్తి యెట్లుండునో భావనాచక్షువుతో మహాకవిమాత్రమే చూడగలడు. కనుకనే లోకులది కేవలము ఈక్ష. కవిది ఉత్పేక్ష-లోకోత్తరము, ప్రకృష్టమునైన ఈక్ష. ఉత్పేక్ష వల్లనే కవి ద్రష్టయగుచున్నాడు.

సూర్యుని సహస్రకిరణుడు, సహస్రకరుడు అనుట పరిపాటి తిక్కనగారిచ్చట 'సహస్రపాదుడు' అన్నారు. కరములు కావలసిన కిరణములు చరణములైనవి-పరు వెత్తుటకు గావలసినవి పాదములేకదా. ఇరువది కరములతోవచ్చుచున్న దుశ్చింతుడైన రావణునిగాంచి సూర్యుడు వేయిపాదములతో పరువెత్తెననగా ఆయనకు గలిగిన భీతి యెంతటిదో వ్యక్తమగుచున్నది. సహస్రపాదుడు అనుటవల్ల ఒకనవ్యత మెఱయుచున్నది. విశేష్యము సాభిప్రాయమగుటచే పరికరాంకు రాలంకారము సిద్ధించుచున్నది. నవ్యత సౌందర్య హేతువగుచున్నది.

'ఎంతలుపుట్టునో యనుచు' భయపడెను అన్న హేతుత్పేక్షలో ఉత్తర కథాధ్వనియు కలదు. సూర్యుడు కర్మసాక్షి. విజయ యాత్రాహంకారమతుడైన రావణుని

చిత్తమున ఎట్టి దుశ్చింతపుట్టి ఎంతటి మోరకృత్యము జరుగనో; ఆ దుష్కర్మకు తానుసాక్షి కావలసి వచ్చునేమో యని సూర్యుని భయము. ఈ విధముగా చూచినచో రావణుడు రంభకు మానభంగముచేయనున్నాడని భావి కథాంశము వ్యంగ్యమగును. అప్పటికే రావణుని చిత్తమున కామిని వాంఛ రేకెత్తుట ఈ ధ్వనికి ప్రేరకమగును.

ఈ ఘట్టమున తిక్కనగారు రావణునిచే చేయించిన నిశాచద్రోదయామలవర్ణన తత్కాలమున' తత్పదేశమున రావణుడు తప్ప అన్యుడెవ్వడును చేయుటకు వీలుకా నంత పరమోచితముగా నున్నది. చివరకు రావణుడు రంభను బలవంతముగా ఎంగిలి చేసి నలకూబరునిచే మోరశాపము పొందినాడు. అదితెలిసి గుండె గుభేలుమని “కొందల పాటునన్ మనము గుందినఁ గంటికి నిద్రరాక, సేనం దెలిపించి యష్ట పయనం బయి దైత్య ఏభుండు” అమరావతి మీదికి బయలుదేరినాడు. రావణుని మనస్తత్వమును తిక్కనగారు ఎంత చక్కగా కనిపెట్టినారో, సూర్యునకు ఈ విషయము తెలిసినది. అర్ధరాత్రివేళ ఈ నిశాచరుడు అమరావతిపై విరుచుకొని పడుకేమో అని ఆయనకు భయము కలిగినది త్వరత్వరగా ఉదయించినాడు. ఆయుదయించుటను గూడ తిక్కనగారు అద్భుతముగా ఉత్తేజ్జీవించినారు—

అంత సరోరుహాపుఁ డుదయంబరుదెంచె “నిశాచరుల్ పరా
క్రాంతి దగం గడంగి యమరావతికేగిరి: వారు రాత్రిమై
నెంతయు నగ్గలంబగుదు; రేచూడ సూపెదఁగాక! దేవతల్
సంతసమందగా” ననుచు సత్వరుడై చనుదెంచె నొక్కొ నాన్.

8

అభినవ జలధర శ్యామంబులగు నెడ
లాకు జొంపంబుల ననుకరింప
సాంధ్య రాగోపమచ్చాయంబులగు పట్ల
కిసలయోత్కరములఁ గ్రేణిసేయ
రాజమరాళ గౌరములగు చోటులు
దఱచుఁ బూబొదల చందము వహింప
హరిద్రరుచి సమానాకృతులగు తావు
లడరెడు పుష్పొడులట్లు మెరయఁ

గలయ నెగసి ధరాధూళి లలిత వనము
దివికి నలిఁగాపు వోయెడు తెఱఁగు చాల్చి
గోగణము ముంగలిగ నేల గోడివడఁగ
నడచు కౌరవ రాజునై న్యంబుఁ గనియె.

విరాట. 4-50

అంతఃపురమున కాంతాజనముతో సల్లాప వినోదములతో కాలము గడుపుచున్న ఉత్తరకుమారునకు ఉత్తరమున కౌరవసేనలు గోగ్రహణము గావించెనని గోపాలురు వచ్చి విన్నవించిరి. సహజభీరువయ్య ఆబలాజనముల యెదుట తెచ్చికోలు భీరమున వీరాణపములాడి బృహన్నలా సారథికమైన రథమెక్కి పురమువెడలి “ఫల్గును నైపుణంబున వల్లదశ్వంబగు రథంబు రయంబునకు మెచ్చుచు పరేత నిలయ ప్రాంత ప్రదేశంబు సే రంజని” ఉత్తరుడు కాంచిన దృశ్యమిది. తిక్కనగారు ఈ ఘట్టమును నాటకీయముగా చిత్రించిరి.

వల్లదశ్వమగు రథగమనమును మెచ్చుచు చనుచున్న ఉత్తరునకు అల్లంత దవ్వల నెదుట చిక్కగా నెగయుచున్న ధరాధూళి యగపడెను. ఉదయభాను కిరణ ప్రసృతిచే ఆ ధూళిపటలమున భిన్నభాగములు భిన్నవర్ణచిత్రములై యుండెను. అది గోగణమును దోలికొని రయమున నరుగుచున్న కురుసేనలు రేచిన ధూళియని యుత్తరునకు దోచలేదు. నానావర్ణచిత్రమైన ధూళిపటలము ఆకసమున కెగయుట లలితవనము స్వర్గమునకు గాపు పోవుటగా అతడు ఉత్తేషించికొనెను. తాను సమ రాంగణమునం దుంటినన్న జ్ఞానము వానికిలేదు. సుందరమైన ఉద్యానవనమున విహరించు చుంటినన్న భ్రాంతి వాని నావరించి యుండెను. ఆ ధూళి ఆకసమున కెగసి నంతనే కౌరవసేన ఆకస్మికముగా వానికి అగోచరమయ్యెను. వాని భ్రాంతి పటాపంచలయ్యెను. భీతి ముంచుకొనివచ్చెను.

కని యుత్తరుండు గరు పా
తీన మేనును దలఁకు మనము తీర్చవడిన చూ
పును నై తొట్రుపడచు వి
ట్లనియె దిగులు సొచ్చి యా బృహన్నలతోడన్.

మేను గరుపాటుట, చూపుతీర్చవడుట, తొట్రుపడుట అనునవి రోమాంచ స్తంభకంఠములనెదు సాత్వికభావములు- ఆకస్మికభయావేశ లక్షణములు. మనస్సు తలకుట, దిగులుసొచ్చుట అనునవి చపలత చింత అను వ్యభిచారిభావములు ఇది యంతయు ఉత్తరుని ఆకస్మిక భయావేశాభినయము-సామాజికునకు భయాసకరసాధి వ్యంజకచేష్టా సామగ్రి.

రూపక దిదృక్షువై ప్రేక్షాగృహమునందాసీనుడై చిత్రవర్ణ రమణీయమైన
యవనికను దిలకించుచు తదామణీయక పరవశుడై వినోదించుచున్న సామాజికుడు
ఆకస్మిక యవనికా తిరస్కరణమున ప్రత్యక్షమైన భయంకర దృశ్యమును దిలకించి
యెట్టి యనుభవములు పొందునో ఈ సన్నివేశము నిరూపించుచున్నది. లలితవన
రూపమైన యవనిక ప్రదర్శింపబడనున్న రూపకము శృంగార రస ప్రధానమన్న
సూచనచేయును. తదసాస్వాదనానుకూల సుకుమార మధురచిత్త వృత్తిని సామాజి
కునియందు ఉత్పన్నము చేయును. యవనికాపసర్పణమున శృంగార వ్యంజక
దృశ్యము సామాజికునకు ఇష్టము. భయానక దృశ్య ప్రత్యక్షముచే రసభంగమై
సామాజికుని చిత్తము ఉద్విగ్నమగును.

ఈ ఘట్టమున ఉత్తరుడు తనకు దాను సామాజిక స్థానీయుడు. సామాజికునకు
నట స్థానీయుడు ప్రకృతి భీరువయ్య కృతకధీరతతో బయలుదేరిన ఉత్తరునకు
తానేదో చూడబోవుచున్నట్లుండెనే కాని యేదో చేయబోవుచున్నట్లులేదు. ఆ
చూడబోవునదియు వినోద పాయమే అని యాతని భావన ధూళి తెరతొలగు నప్పటికి
వాని భ్రాంతి తొలగినది. అచింతితోపనతమైన భయంకర దృశ్యము అతనికి చిత్తమం
దలి సుమార మధురవృత్తిని భంజించి పరుషదీప్త వృత్తిని ప్రవేశపెట్టినది. ఆకస్మిక
మైన అతని భయావేశము చిత్తమున వర్తించి సూటిగా గాత్రమున ప్రవర్తించినది.
అటుపిమ్మటగాని వాగ్రూపమున ప్రవర్తించలేదు.

9

భీష్మద్రోణకృపాది ధన్వనికరాభీలంబు. దుర్యోధన
గ్రీష్మాదిత్యపటు ప్రతాపవిసరా కీర్ణంబు, శస్త్రాస్త్ర జా
లోష్మ స్ఫారచతుర్విధోజ్జ్వల బలాత్యుగ్రం బుదగ్రధ్వజా
ర్చిష్మత్వాకలితంబు నైన్యమిది! యే చేరంగ శక్తుండనే?

విరాట. 4-52.

ఆకస్మిక కురుసేనా దర్శనమున భయావిష్టుడైన ఉత్తరుడు బృహన్నలతో పలి
కిన వాక్యమిది. ధూళిపటలమున చిత్రవర్ణ కిసలయకుసుమాది సుందరవస్త్రాత్పేక్షచే
వసంతర్తు భావన చేయుచున్న యుత్తరునకు తదపసర్పణమున ఆకస్మిక గ్రీష్మర్తు
దర్శనమగుట పద్యార్థమున సులక్ష్యమగుచున్నది. దుర్యోధనుడు గ్రీష్మాదిత్యుడుగా,
శస్త్రాస్త్రజాలము ఊష్మస్ఫూర్తిగా, ఉదగ్రధ్వజములు అర్చిష్మంతులుగా, రూపొంది
కురుసేన ఉత్తరునకు దావాగ్ని విజృంభణముగా భాసించెను. అతని భావనయందలి
లలితవనము ఆ దావాగ్నియందు దగ్ధమైపోయెను. భీష్మ, గ్రీష్మ, ఊష్మ, అర్చిష్మత్
శబ్దములు భయంకరమైన గ్రీష్మమున ఊష్మలమైన అర్చిష్మద్విజృంభణమునకు

సువ్యక్తము చేయుచున్నవి. పద్యమందంతటను నిండారి ప్రాసస్థానమున ప్రతిష్ఠ పొందిన ఊష్మాక్షరములు కురుసేనయందు ఆరోపింపబడిన అర్చిష్మదూష్మలతను సుష్టుగా వ్యంజించున్నవి. రషటవర్ణములు మూర్ధన్యములు. మూర్ధమునకు అధి దేవత అగ్నిగనుక ఈ వర్ణములు-శ్రోతృచిత్ర సంతాపజనకములు.

ఉత్తరుని చిత్రస్థాయియైన భీతి పద్యారంభాక్షరమైన 'భీ' చేతను వడియం దా వృత్తమైన "భీ" చేతను చమత్కారముగా వ్యంజింపబడుచున్నది: ఇది యొకవిధమైన భావముద్రాలంకార మనదగును.

“రౌద్ర దర్శనాదిభి రనర్థాశంకనం భయమ్”

ఆత్మ వినాశ హేతువగు రౌద్రపిస్తు సాక్షాత్కారమున జీవుడు ఆత్మరక్షా తత్పరుడై యుపాయాన్వేషణ చేయును.

“త్రాసస్తు చిత్రవిక్షోభో భరోర్ఘోరేక్షణాదినా”

భయము నీచప్రకృతి. మోరవస్తు దర్శనమున భీరువు చిత్రమున గలుగు భయము త్రాసము. అది క్షోభాత్మకము. ఆత్మరక్షణార్థము ఉపాయాన్వేషణచేసి అది లభింపనప్పుడు భీరువునకు గల్గు వికారము విషాదము

“ఉపాయాభావజన్మాతు విషాద స్పృత్యసంక్షయః
నిశ్వాసోచ్ఛ్వాస హృత్తాప సహాయాన్వేషణాదికృత్”

సత్యసంక్షయము వలన మనస్సు వివిధముగా ప్రకంపితమగును. మనో దార్థ్యము సడలుటచే సర్వాంగములు శిథిలములగును. హృదయము తప్తమగును. ఉచ్ఛ్వాసనిశ్వాసములు ఉష్ణముగా ధారాళముగా వెడలును. ఈ లక్షణములన్నియు ఉత్తరుని వాక్యమున సులక్ష్యము లగుచున్నవి.

ఇతలు ఉదాత్తస్వరములు. పాదత్రయ ప్రారంభములందును యతిస్థానము లందును నివిష్టములైన ఇతరులు ఉత్తరుడు ఈ వాక్యమును ఉచ్చైస్వరమున ఉచ్చ రించెనని వ్యక్తము చేయుచున్నవి.

భయానకస్థాయియైన భయము జన్మించుటకు 'వికృతరవసత్వాది దర్శనము ఒక కారణముగా భరతముని పేర్కొనెను. ఈయభిప్రాయమునే జగన్నాథ పండిత రాయలు “వ్యాఘ్రాది దర్శనజన్మా” అని మరింత స్పష్టము చేసెను శత్రుసేనాదర్శన జన్మమైన ఉత్తరుని భయము శార్దూల విక్రీడిత వృత్తరూపము ధరించి సహృదయుని హృదయమున భయభావము యొక్క ఝగిత్కుద్బోధకు సహకరించుట గుర్తింపదగి యున్నది.

తిక్కనగారు ఉత్తరుని నోట పలికించిన ఈ పద్యము వర్ణ్యవస్తు స్వరూప స్వభావవ్యంజకమై అర్థానురూపముగను, ప్రకృతచిత్రవృత్తి వ్యంజకమై రసాను సారముగను నిర్మింపబడి పరమోత్తమమైన శిల్పమునకు ఆశ్రయమగుచున్నది.

10

సింగం బాకటితో గుకహంతరమునం జేడ్పాటుమైనుండి మా
తంగసూర్జిత యూధ దర్శన సముద్యోగోధమై వచ్చు నో
జం గాంతారనివాస ఖన్నమతి నస్మత్సేనపై వీడె వ
చ్చెం గుంతీసుతమధ్యముండు సమరస్థేమాభి రామాకృతిన్.

విరాట. 4-95

అజ్ఞాతవాసమున నవనియుండి, గోగహణముచేయవచ్చిన కురుసేనా వీరులకు తన నానాశ్రుశ్రుముల పటిమ రుచి చూపి బుద్ధిచెప్పదలచి ఉత్సాహముచేత ఉరికివచ్చుచున్న అర్జునునకు ఆకటితో గుహంతరమున చేడ్పడియుండి, మదమాతంగ యూధ దర్శనమున సముద్యోగోధమై వచ్చు సింగముతోడి సాదృశ్యమును నిబంధించు ఈ వాక్యము శార్దూల విక్రీడిత వృత్తముగా రూపొందుటయే ఒక యాచిత్యము. అర్జునునకు ఉదయించిన క్రోధము వధాంతముగాక విదావణాంతము మాత్రమే అగుటచే శార్దూలము యొక్క సహజమైన ఓజస్సు పద్యమున భాసింపక సింగముయొక్క ఉదాత్త గాంభీర్యము మాత్రమే భాసించుటయు ఒక ఔచిత్య విశేషము. “వచ్చునోజన్” అన్న చోట ‘ఓజ’ శబ్దము ఉపమావాచక మాత్రమ కాదు. ఓజోరూప సమాసధర్మవాచకమని గ్రహింపవలెను. సింగముయొక్క ఓజస్సు శార్దూలము యొక్క ఓజస్సుకంటె భిన్నము. మొదటిది ఉదాత్తము. రెండవది ఉద్ధృతము. అర్జునుడు వచ్చుచున్న ఓజ సమరస్థేమాభిరామముగానున్నది. ఆభీరము అభిరామమునైన అర్జునుని శౌర్యస్తవము ఓజో మాధుర్య సమప్రధానమైన వాక్యమున నిబద్ధమగుట ఉచితము. ప్రతిపక్షమందుండియు అర్జునునియందనురాగముగల ద్రోణునినోట అట్టి వాక్యమే ఆ సన్నివేశమున శోభిల్లును.

చిరకాలమునకు కన్నుల పండువుగా కనపడిన ప్రేయశిష్యుని పీరమూర్తిని గాంచి ద్రోణుని చిత్తము మధురము, దీప్తమునైనది. అజ్ఞాత వాసస్మరణముచే కరుణము, ప్రకృత విజృంభణ దర్శనముచే విస్మయము, ప్రేయశిష్యుడగుటచే రతి, ప్రతిపక్ష వీరుడగుటచే ఉత్సాహము-ఇట్లు పెక్కు భావములు ద్రోణుని చిత్తమున పెనగొనుచున్నవి. వాని యభివ్యక్తి ఈ శార్దూల వృత్తము.

ప్రథమపాదము సంయుక్తాక్షర రహితము. విరామ బహుళమునై ప్రసాద మాధుర్యములను, ద్వితీయపాదము సంయుక్తాక్షర బహుళము, దీర్ఘసమాస ఘటితమునై ఓజో గుణమును, తృతీయ చతుర్థ పాదములు సమగురు దీర్ఘాక్షరములు, నాతి దీర్ఘ సమాస ఘటితములనై దీ ప్రమాధుర్యమును వ్యంజించుచు ఆయా అవాంతర వాక్యములచే సమర్పింపబడిన అర్థములను సుష్టుగా సమర్థించుచున్నవి. ఈ పద్యనిర్మాణమున తిక్కనగారు ప్రదర్శించిన శిల్పము వర్ణ్యుడైన అర్జునుని క్రిడాకల్పమైన పరాక్రమమునకు, వ్యక్తయైన ద్రోణుని చిరప్రాప్త ప్రేయశిష్యదర్శన జనితమైన మధురదీప్త చిత్రవృత్తికి ప్రాణప్రతిష్ఠ చేయుచున్నది.

తృతీయ చతుర్థపాదములందలి సందిగతప్రాసము అర్థసమర్పణ ప్రౌఢమై యున్నది. తృతీయ పాదీయందు 'ఓజన్' అని పదము విరిగి ఉపమానమైన సింగము మీదినుండి ఉపమేయమైన అర్జునుని మీదికి శ్రోతచిత్రమును చమత్కారముగా దుమికించుచున్నది. ఇంక శ్రోతదృష్టియందు నిలుచువాడు అర్జునుడే. చతుర్థ పాదారంభమున 'వచ్చెన్' అని పదము విరిగి సమరస్థేమాభి రామాకృతియైన యర్జునుని చెంగున దుమికివచ్చు ఓజను రూపించుచున్నది.

ఈ పద్యము ఆంధ్రకావ్య రసజ్ఞుల రసనాగ్రములందు వర్తించుచుండుటకు అనల్పమైన ఈ శిల్పమే కారణము.

11

కనుఁగొని కోపవేగమునఁ గన్నుల నిప్పులురాల నంగముల్
కనలఁగ సాంద్ర ఘర్మ సలిలములు గ్రమ్మ నితాంతదంత పి
డనరట దాన్యరంగవికట భ్రుకుటి చటుల ప్రవృత్తన
ర్తన ఘటనాప్రకార భయదస్ఫురణా పరిణాదము ర్తియై

విరాట 2-1.33

కీచకుడు రాజమార్గమున ద్రౌపదిని పరాభవించుట గాంచి క్రోధావిష్టుడైన భీముని భయంకర రూపము ఈ పద్యమున వర్ణింపబడినది. ఇది క్రోధముయొక్క సాత్వికాభినయము. అజ్ఞాతవాసము చేయుచున్న భీముడు తనక్రోధమును బాహుటముగా ప్రకటింపరాదు గనుక దానిని అణచుకొనుటకే ఆతడు ప్రయత్నించెను. ప్రయత్నఫలముగా ఆ క్రోధముయొక్క ఆంగిక, వాచికాభివ్యక్తిని అరికట్టెను. ధర్మజునివలె సంయమి కాదు కనుక సాత్వికాభివ్యక్తిని అరికట్టజాలక పోయినాడు. కన్నుల నిప్పులు రాలినవి. అంగములు కనలినవి. ఘర్మసలిలములు సాంద్రముగా క్రమ్మినవి. దంతములు పటపట రటించినవి. వికటమైన భ్రుకుటి చటులముగా నటించినది.

వెలికి ప్రసరింపజాలని క్రోధమంతయు లోలోననే పొంది భీముని మూర్తి ఆకస మంత యెత్తు పెరిగినది. ఇదియంతయు తిక్కనగారి పద్యమున శిల్పసుందరముగా ప్రదర్శించినారు కన్నులకు కట్టించినారు.

చంపకమాల జగణ బహుళమైన వృత్తము. ప్రతిపాదమునను ఏడింటనాలుగు జగణములు. మొత్తము పద్యమున పదునారు జగణములు. మధ్య గురువైన జగణము ఉత్ప్లవగతి-ఎగిరిపడినట్లుండును. క్రోధాదితీవ్రతభావము లుద్రేకించినప్పుడు ఎగిరిఎగిరి దుమకు హృదయస్పందములగతి జగణమందలి అక్షరగతివలె నుండును. ఇచ్చట చంపకమాలను ఎన్నిక చేసిన తిక్కనగారు శిల్పి. భీముడు తన క్రోధోద్రేకము నణచుకొన్నట్లుగా ఆ వృత్తగతి యందలి ఉత్ప్లవగతిని అణచిన తిక్కనగారు మహాశిల్పి. ఆభివ్యక్తి నిరోధింపబడిన ఆ క్రోధము లోలోన ఉప్పొంగి భీముని మూర్తి పరిణాహ మున పరిణమించినట్లుగా వృత్తమందలి వాక్యములను క్రమవర్థమానములుగా నిర్మించిన తిక్కనగారు శిల్పిసమాప్టు.

“కోపవేగముగ కన్నుల నిప్పులు రా”

“సాంద్ర ఘర్మ సలిలమ్ములు గ్రమ్మ”

అను తీరున పద్య పూర్వార్థమందలి పదములు గల భగణముల రూపములు ధరించి అవరోహణము స్ఫుటమై, ఉత్ప్లవగతిని అణచి శాంతము చేయు చున్న భీముని ప్రయత్నమును వ్యక్తముచేయుచున్నది. అణచ శక్యముగాని ఉత్ప్లవ ‘నితాంత’, ప్రవృత్త ‘ప్రకార’ పదములందు జగణరూపమున తలయెత్తుచున్నది. అణచబడిన ఉత్ప్లవ యంతయు ఆరోహణరూపము ధరించి పద్యము సుతరార్థ మందలి పదములను సగణములుగా రూపు కట్టించుచున్నది.

“వికట భుకుటీ చటుల ప్రవృత్తన

ర్తన ఘటనా ప్రకార భయద స్ఫురణా పరిణద్య”

ఈ పదములలో పెక్కు సగణరూపములనుట గుర్తింపవలెను. తిక్కనగారి ఈ చంప కమున ఇంచుమించుగా జగణములన్నియు స్థగితములైనవి. శకలితములైన ఆ జగణ ముల అంగములు పూర్వోత్తర గణములకు తగుల్కొని భగణములు, సగణములు రూపొందినవి. పద్యపూర్వార్థమును అవరోహణాత్మకములైన భగణములు, ఉత్తరార్థ మును ఆరోహణాత్మకములైన సగణములు ఆక్రమించినవి. పద్యబంధము భీముని భయంకరరూపమునకు ప్రతిరూపమైనది. అక్షరబంధము అతని హృదయస్పంద మునకు ప్రతిస్పందమైనది.

‘నితాంత దంతపీడన’ మున బిందు పూర్వక దంత్యములు మర్దలధ్వనులు విని పించుట, ‘వికట భుకుటీచటుల ప్రవృత్త’ నర్తనమున మూర్ధన్యట కారావృత్తి నర్తకి

పదఘట్టనధ్వనులు వినిపించుట అక్షరములచే వర్ణ్యాంశమును సాక్షాత్కరింప జేయు మహాశిల్పము. అన్యరంగమున ప్రవర్తించు వికటభ్రుకుటీ చటుల నర్తనమునకు ఉపాంగములైన తాళమర్థశ ధ్వనులు ఆస్యమునందే ప్రవర్తిల్లుట చమత్కారము. అర్థగతమైన రూపకాలంకారమును శబ్దగతమైన యనుప్రాసాలంకారము నివుణముగా సమర్థించుచున్నది. భీమసేనుని క్రోధప్రదర్శనమునకు రసవంతమైన రూపకముగా తీర్చిన తిక్కనగారు గడుసరి కవి. తత్కాలమున అకృతార్థమైన భీముని క్రోధము నర్తనశాలయందు చరితార్థముకాగలదని ఈ రూపకము ఉత్తర కథాంశమును రమ్యముగా ధన్వించుచున్నది.

12

వలలుండెక్కడ చూచె నొండెడ నసేవ్యశ్మాజముల్ వుట్టవే?
ఫలితంబై వరశాఖలొప్పగ ననల్ప ప్రీతి సంధించుచున్
విలసచ్ఛాయు నుపాశ్రిత ప్రతతికిన్ విశ్రాంతి గావింపఁగాఁ
గల యీభూజము వంటకట్టియలకై ఖండింపఁగా నేటికిన్!

విరాట. 2-186.

రాజవీధిలో ద్రౌపదిని పరాభవించినందుకు కీచకునిపై గలిగిన క్రోధమును భీముడు కీచక సంబంధియగు విరాటుని మీదికి మరలించెను. అతనిని సంహరించుటకై చేరువనేయున్న వృక్షమును పెకలినపదలచెను. అట్టి ఒడలు తెలియని క్రోధావేశ మందును భీమునకు ఒక్కతెలివి మాత్రము ఉన్నది-అన్నగారి యనుమతితీసికొనవలెను అని అతడు అన్నవంక చూచెను. ఆయనయు కనుసన్నచే వారించుచు అన్యూప దేశముగా పలికిన వాక్యమీ పద్యము.

పండ్లతో నిండి. పెద్దకొమ్మలతో విస్తరించి, చల్లని నీడతో ఆశ్రయించిన వారికి విశ్రాంతి కలిగించగల యీ వృక్షము వలలుని కంట నెక్కడబడినది? వంట కట్టెలకై నరుకదలచినచో అసేవ్యములైన వృక్షములు వేటొక చోట లేవా?

విరటుడు సంతానవంతుడు. బంధువర్గము కలవాడు, ఆశ్రతులను ఆదరించు ఉదారస్వభావుడు, తమకు అజ్ఞాతవాసము గడుపుకొనుటకు ఆశ్రయమిచ్చినవాడు-ఈ యంశములను ధర్మజుడు భీమునకు గుర్తుచేసెను ఆయనను. చంపుటవల్ల కృతఘ్నతా పాతకము చుట్టుకొనును. చంపదగిన వారు వేరుచోట ఉన్నారు. వారు అసేవ్యశ్మాజ ములు-ఫలించని, శాఖలులేని, నీడలేని, ఎవ్వరును ఆశ్రయించని పొదలు-వెదురు పొదలు, సేవ్యమైన భూజము విరాటుడు, అసేవ్యశ్మాజములు-వెదురు పొదలు-కీచకులు కీచకములనగా వెదురుపొదలు.

సేవ్యభూజలక్షణములు వివరించి, ప్రతియోగముచే అసేవ్యశ్శాజ లక్షణములు సూచించి, ఆయసేవ్యశ్శాజములు ఫలశాఖాభాయావిహీనము లగుటచే కీచకములని స్ఫురింపజేసి ధర్మరాజు నిగూఢ భాషణములచే విరాటవధ అకర్తవ్యమనియు, కర్తవ్యము కీచకవధ యనియు భీమునకు ఉపదేశించెను. విరాటుని విషయమున భూజము అని యేకవచనమును ఉపయోగించి కీచక విషయమున అసేవ్యశ్శాజములు అని బహువచనము ప్రయోగించుటచే కీచకుని ఒక్కనినే కాక ఉపకీచకులనుగూడ సంహరించుట యుక్తము అని వ్యంగ్యము.

విరాటవధ నిషేధించి, కీచకవధ విధించు ఈ మాటలు పలికి 'అజాతశత్రుడ నిలజుకోపరసంబు పేర్ని చెఱిచె'నట. కోపపు పొంగు చల్లారెనేకాని కోపము చల్లార లేదు. అది కీచకారణ్యమును దహింపవలసియున్నది గదా.

ఈ పద్యమున వాచ్యమైన యలంకారము అప్రస్తుత ప్రశంస. భీముని వృక్ష నిర్మూలన ప్రయత్న నిషేధము వర్ణ్యాంశమగుటచే భీమునియందు మత్తేభారోపణము గమ్యమై రూపంకాలంకారము ధ్వనించును. ఈ యంశము మత్తేభవిక్రీడితమున వర్ణింప బడుటచే వృత్తనామ ముద్రాలంకార ధ్వనియు గోచరించును.

13

సారపు ధర్మమున్ విమల సత్యము పాపముచేత బొంకుచేఁ
బారము బొందలేక చెడఁ బాటినదై న యవస్థ దక్షులె
వ్వార లుపేక్షసేసి రది వారల చేటగుఁగాని ధర్మ ని
స్తారకమయ్యు సత్యశుభదాయకమయ్యును దై వముండెడున్.

ఉద్యోగ. 8-278

కౌరవసభకు పాండవదూతగా వచ్చిన శ్రీకృష్ణుడు తన శాంతి ప్రతిపాదకోపన్యాసమున తొలిఘట్టము ముగించి, పాండవులు తామై చెప్పమనిన సందేశమును విని పించుచు పలికిన వాక్యమిది. కౌరవసభయందలి సభ్యులకు పాండవులు ప్రత్యేకముగా బంపిన సందేశము.

ఈ సందేశమున కురుక్షేత్ర సంగ్రామ పర్యవసానము వ్యంగ్యముగా సూచింప బడినది. ధర్మక్షేత్రమైన కురుక్షేత్రము ధర్మ సత్యములకు అధర్మాసత్యములతో సంఘర్షణ తటస్థించినది. అధర్మాసత్యములే బలవత్తరములై ధర్మసత్యములు గట్టిక్కజాలని యవస్థవచ్చినది. ధర్మము గమ్యము చేరలేక చెడబారుట లోకవినాశమునకు హేతువగును. లోకకల్యాణము నభిలషించువారెల్లరును ధర్మవిజయమునకు

తోడ్పడవలయును. ఆధర్మ విజృంభణమును నిరోధింపవలయును. అట్లు చేయుటకు దక్షత కలిగియుండియు ఉదాసీనభావముచేతగాని, షక్షపాతము చేతగాని సత్యధర్మ నాశనమును కనులారచూచుచు ఎవ్వరుపేక్షింతురో వారి వినాశనమునకే ఆ యుపేక్ష కారణమగును. ఉపేక్షాభావమున వారు తమ కర్తవ్యము నిర్వర్తింపనంత మాత్రమున సత్యధర్మములకెట్టి క్షతియు కలుగదు. ధర్మమునకు, సత్యమునకు, దైవము ఎప్పుడును అండగానుండును. ధర్మమును ఒడ్డెక్కించును. సత్యమునకు శుభము గూర్చును. అట్టిదైవమైన శ్రీకృష్ణుడు తమకు రక్షగానున్నాడనియు, సమర్థులైన భీష్మద్రోణాదులు ఉదాసీనత వహించినను, కౌరవ పక్షమున నిల్చినను వారు నశించుట తప్పదనియు పాండవుల సందేశమందలి వ్యంగ్యార్థము.

14

నడ దివియలు చేసె నగరికి మాణిక్య
మకుటముల్ పూనిన మనుజపతులఁ
దగునాజ్ఞ సూయాణముగ నొనరించె మం
చిగ నేల నాలుగు చెఱగులకునుఁ
బ్రీతార్థిజనుల సచేతన త్యాగధ్వ
జములుగా నన్ని దేశములఁ బఱపె
దిక్కులన్నింటనుఁ దెలుపాటు పూతగా
వించె నిర్మల యశోవిభ్రమంబు
రాజసూయాధ్వర ప్రవర్తకుఁడు నిత్య
సత్యభాషా మహావ్రతశాలి, పాండు
రాజ దుగ్ధపయోనిధి రాజు, ధర్మ
రాజుసుమ్ము మత్యావనీరమణ ! ఇతండు.

విరాట. 5-320

రచనాశిల్పము పరకోటినందిన పద్య మిది. పాండవులు విరాటునకు తమ్మెఱిగించుకొను సందర్భమున అర్జునుడు ధర్మరాజును వర్ణించిన పద్యమిది. భారత కథానాయకుడైన ధర్మరాజుని వర్ణించు పద్యములను తిక్కనగారు ప్రత్యేకమైన అభినివేశముతో నిర్మించును.

పాండవులు వేకువనలేచి రాజతనయోచిత మానసీయ వేషములు ధరించి విరాటుని సభ ప్రవేశించిరి. ధర్మరాజుడు సింహాసన మధిష్ఠించెను, భీమాదులు ఉచితాసనములంకరించిరి. ఇంతలో—

వేడ్కఁదొడి, పూసి, కట్టి యవ్వరటుఁ దుత్త
రుండు దోఁ జనుదేరఁ గొల్వండు బుద్ధి
నచటి కేతెంచి, కని, విస్మయంబునొంది
యెల్లిదంబుగఁ దలఁచుచు నిట్టులనియె—

ఉత్తరుని కౌరవవీర విజయ శుభవార్తను అమాత్యాదుల కెరిగించు వేడుకతో
విరటుడు సభకువచ్చెను. “తొడి, పూసి, కట్టి” అను కూర్పువల్ల విరటుడు అలం
కరణ అనులేపన వస్త్రధారణముల నెంత సత్వరముగా ముగించెనో వ్యక్తమగుచున్నది.
శుభవార్త సభకెరిగింపవలెనన్న ఆయన వేడ్క యెటు ఉరకలు పెట్టుచున్నదో ధ్వనిం
చుచున్నది. సభకువచ్చి చూడగా ఎవ్వరో సభ నాక్రమించియున్నారు. ఎవ్వరోకాదు.
వేషములు మారినను ముఖము లవ్యయేకదా—కంకభట్టవలలాదులు— తన యాశ్రితులే.
ఆయన వారి సాహసమున కాశ్చర్యపడినాడు. తనను అవమానించుటకే అట్లు చేసినా
రని తలంచినాడు. తలంచుచు నిట్లు పలికినాడు.

ఇది యేమి కంక ! నీవు
నమ్మద వృత్తిని శంక దక్కి నా గద్దయవైఁ
బదిలంబుగఁ గూర్చుండితి ?
వదియునుగా కిప్పుడు డిగ వహంకారమునన్ ?

ఎప్పుడును కంకభట్టాయని సంబోధించు విరటుడు ఇప్పుడు కంక అని సంబో
ధించినాడు. అవమాన భావముచే గౌరవనూచకమైన భట్ట శబ్దము తునిగిపోయినది.
ఆశ్చర్య భావముచే సంబోధనకు సహజమైన ప్లుతస్వరము తెగిపోయినది. మిగిలినది
‘కంక’: నాగద్దెపై శంక దక్కి పదిలముగా కూర్చుండివి. నీకు ఉన్మాదమెక్కినదా ?
కూర్చుండివిపో. నేను వచ్చితినిగదా. ఇప్పుడును డిగవే ! ఇది ఉన్మాదముకాదు.
మదము. ఈ మాటలకు పాండవులకు కోపము రావలయును. వచ్చినట్లేయున్నది.
కాని దానిని మందహాసముచే మరుగుపరచి అర్జునుడు సమాధానము చెప్పనారం
భించినాడు.

“నడదివియలు చేసె నగరికి మాణిక్య
మకుటముల్ పూనిన మనుజపతుల”

అర్జును డెవ్వనినిగురించి చెప్పుచున్నాడు ? ఎవ్వడో ఒక మహాపురుషుడు.
ఆతని కీర్తి యంతఃపురమునందారంభమై పాదపాదమునను పరిబ్రంహితమై నాల్గవ
పాదమున దశదిశల నావరించినది. విరటుడు ఆశ్చర్యస్తబ్ధుడై వినుచున్నాడు. ఆ
మహాపురుషుడెవ్వడో ఆయన ఊహకు అందుటలేదు. ఎత్తుగీతి యారంభించు వరకును
ఆయన యవస్థ అట్లే యుండెను. అతడు— “రాజసూయాధ్వర ప్రవర్తకుడు”—

ఓహో షోడశ మహారాజులలో నొక్కడు కాబోలు, “నిత్య సత్యభాషా మహావ్రత కాలి” — ఏమి : హరిశ్చంద్రాదులైన షట్పుక్రవర్తులలో నొక్కడా ? “పాండురాజు దుగ్ధపయోనిధిరాజు” — సరి, పంచపాండవులలో నొక్కడా ? ఎవడు ? “ధర్మరాజు సుమ్ము”. అచటనున్న ఐదుగురలో ఎవ్వడు ధర్మరాజు ? మత్స్యావనీరమణ !” ఓ విరాటమహారాజా ! ఏను, కాదు చూడు. “ఇతఁడు !”.

క్రమక్రమముగా నెక్కి శిఖరము ముట్టిన విరాటుని ఆశ్చర్యము పద్యాంత మందలి ‘ఇతఁడు’ అన్నమాటను విని, అర్జునుడు వ్రేలుపెట్టి చూపినచోట నింహపీఠ మున ధర్మరాజును దర్శించినంత పరమాద్భుతరసముగా పరిణమించినది. ప్రతిచరణో పాంత విరామముచే గీతపాదంబులు ఎదురునడక నడచి యాశ్చర్యమును పోషించు చున్నవి. యతిప్రాసములందు వైచిత్ర్యవమేనియు లేని యీ పద్యము శబ్దభండోలం కార రహితమయ్యు నిర్మాణసౌష్ఠ్యముచే పద్యమెట్టి ఫలము నిర్వహింపగలదో నిరూ పించుచున్నది. తిక్కనగారి రసవత్కావ్యనిర్మాణ ప్రక్రియకు ఇట్టి నాటకీయ పద్య రచన ఒక ప్రాణము.

భందోగతమైన నాటకీయత యనగా అభినయమునకు సహకరించుతీరున అక్షర పద, విరామ, పాదాదికము కలిగియుండునట్లు పద్యము నిర్మించుట.

పద్యమునం దంతట రమణీయములైన రూప కాలంకారములు పరచుకొని యున్నవి. ‘మనుజుపతుల’ యందు ‘నడదివియలు’ ఆరోపింపబడిన పట్టున ఏర్పడిన అక్షరరూపకము ఆ రూపకములకు తలమానికము.

ఈ పద్యమందలి చమత్కృత్యంతయు అర్థరచనాగతమే యని భ్రమింప రాదు. ఆ యర్థరచన సీసపద్యమున నిబద్ధమగుటయు, ఆ సీసపద్యము ఇట్టి వింత విరుపులు కలది యగుటయు ఆ చమత్కృతి యావిష్కృతికి సగము కారణము.

15

వరు చూడ్కి ముద్దీయవదనంబుపైఁ బాటి
తివుటమై నునుఁగాంతి తీపుగ్రోలు
సుందరీరత్నంబు చూపు మనోరము
నడుగుల యొప్పుపై నల్లనడరుఁ
బతి విలోకనములు పడతుక మ్రేదీవఁ
గలయంగఁ బలుమలు మెలగుచుండు
వెలఁది కటాక్షముల్ విఖునిపైఁ గ్రమమున
నెగసి మోమునఁజోకి మగిడి వచ్చు

నొండొరువుల లేజెమటల నూని వ్రేగు
పడినచాడ్చున నవయవభంగులందుఁ
దగిలి మఱపునఁ దడయు నిద్దఱ విశాల
నయనదీపులు నెఱకువ బయలుపడఁగ.

విరాట 5-402

భరతాన్వయ వర్ణనదైన పరీక్షితు జన్మకు హేతువైన ఉత్తరాభిమన్యుల కల్యాణమునకు భారతకథయందు గల ప్రాముఖ్యమును గుర్తించిన తిక్కనగారు ఆ ఘట్టమును ఆత్యంతాభినివేశముతో నిర్వహించిరి. మూలభారతమున రెండు శ్లోకములలో సంగ్రహింపబడిన యీ కల్యాణఘట్టమును తిక్కనగారు ఇరువది పద్యములవరకు విస్తరించి వ్రాసినారు. తెలుగునాట జరుగు పెండ్లితంతు సాంగముగా వర్ణించినారు. తెరయెత్తించినంత ఉత్తరాభిమన్యులు పరస్పరావలోకము చేసిన తెరగు ఈ పద్యమున పరమసుందరముగా వర్ణింపబడినది. ఈ పద్యము వస్తురసాలంకారధ్వనులకు గని.

వరుడైన యభిమన్యునిచూపు ముగ్ధయగు ఉత్తర ముఖముపై వ్యాపించి లావణ్యమాధుర్యము క్రోలును- అనుటవల్ల అభిమన్యుని చూపునందు భ్రమరత్వము, ఉత్తర ముఖమునందు పద్మత్వము, లావణ్యమునందు మకరందత్వము వ్యంగ్యములై రూపకాలంకారము ధ్వనించుచున్నది. సుందరియగు ఉత్తరచూపు మనోహరుడగు నభిమన్యుని పాదముల యందముపై మెల్లమెల్లగా వ్యాపించును- అనుటవల్ల ఉత్తరచూపునందు భ్రమరీత్వము. అభిమన్యుని పాదములందు పద్మత్వము వ్యంగ్యములై మరియొక రూపకాలంకారము ధ్వనించుచున్నది. ఉత్తర తలవంచుకొని పాదములనే చూచినది. ఇందువల్ల ఆమె లజ్జ, పతిభక్తి యను వ్యభిచారి భావములు ధ్వనించుచున్నవి. 'చూపు' అను ఏకవచనమువల్ల నూత్న వధూవరుల సంకోచము వ్యక్తమగుచున్నది. అభిమన్యుని చూపులు ఉత్తర మైదీవయందంతటను పలుమరు సంచరించును- అనుటవల్ల మైదీవ యను రూపక బలముచే ఉత్తర స్వాంగములందును పుష్పత్యారోపము వ్యంగ్యము. ఉత్తర కడకందీచూపులు అభిమన్యునిమీద క్రమముగా ప్రాకి మొగమును స్పృశించి మరలివచ్చును- అనుటవల్ల ఉత్తర పతిదేవతాత్వము, దర్శనకుతూహలము, లజ్జా సంకోచములు వ్యంగ్యములు. 'చూపులు' అను బహువచన ప్రయోగమువలన వధూవరుల పరస్పర పునఃపునర్దర్శనాభిలాష, ఈషల్లజ్ఞా శైథిల్యము వ్యంగ్యములు. ఒండొరుల శరీరములందలి చిరుచెమటవల్ల బరువెక్కినవా యన్నట్లు ఆ యా అవయవముల సౌగంధిరులందు తగిలి పరవశములై నిలిచి ఇరువురి విశాలనయనదీపులు వారి మనస్సులందలి ప్రేమరహస్యమును బట్టబయలుచేయును- అనుటవల్ల పునఃపునరవలోకనములు కారణముగా ఇరువురి మేనులందు స్వేదము అను సాత్వికభావోదయమైన దనియు, రతిపారవశ్యమున సంకోచలజ్జా భావములు మరచిరనియి భావము. బెదురు

చూపులు నిలుకడచూపులైనవి. చెదురుచూపులు తరచుచూపులైనవి చాటు చూపులు బాహోటపుచూపులైనవి. నవ వధూవరులగుట్టు బట్టబయలైనది. శ్రవణమువలన నుదయించిన రతి దర్శనమువలన ఉద్దీపితమై, అనుభావసాత్విక సంచారిభావములచే పుష్టమై రసనీయస్థితి చేరుకొనుచున్నది. చాటుచూపుల వర్ణనయందలి రూపకములు ధ్వనిరూపకములు, బాహోటపు చూపుల వర్ణనయందలి ఉత్పేక్ష వాచ్యము అగుటయు ఒక సున్నితమైన శిల్పమే.

16

చాపవక్త్రుండు, భల్ల దంష్ట్రావితాన
మోరమూర్తి, నారాచనఖుండు, ఖడ్గ
జిహ్వాకాభీషణుండు, నరసింహమూర్తి
గాక కేవల నరుడె గంగాసుతుండు ?

భీష్మ 1-49

భారత సమరప్రకారమును ప్రత్యక్షముగాజూచి ఆ వృత్తాంతమును అంధుడైన ధృతరాష్ట్రునకు సపిస్తరముగా నివేదించుటకై నియోగింపబడిన సంజయుడు పదియవ దినమున రణరంగమునుండి మరలివచ్చి ధృతరాష్ట్రునకు భీష్మపరాక్రమమును వర్ణించి చెప్పుసందర్భమునందలిది ఈ పద్యము.

వీరావేశ విజృంభితమైన భీష్ముని రౌద్రమూర్తి సంజయుని హృదయమున ముద్రితమైన రూపము ఈ పద్యమున చిత్రింపబడినది. మండలాకారమున ఆకర్షింపబడిన చాపము మరుగున ఆయన దంతములు కనబడుటలేదు. ఆయన ప్రేళితో పట్టుకొనిన నారాచముల మరుగున ఆయన నఖములు కనబడుటలేదు. ఆయన ఝళిపించుచున్న ఖడ్గము మరుగున ఆయన జిహ్వా కనబడుటలేదు. చాపమే వక్త్రము, భల్లములే దంష్ట్రలు, నారాచములే నఖములు, ఖడ్గమే జిహ్వాక అయి ఆయన ముఖము సింహముఖమై పోయెను. కంఠమునుండి కింది భాగమంతయు నరమూర్తి, పై భాగమంతయు ఘోరము. భీషణమునైన సింహమూర్తి. సంజయుడు ఇట్టి భీష్మమూర్తిని పదిదినములు చూచినాడు. అతని మనస్సున ఒక నిశ్చయము ఏర్పడినది. ఈ గంగా సుతుడు కేవల నరుడా ? కాదు. నరసింహమూర్తి.

ఇందలి రూపకాలంకారము, అపహ్నవాలంకారము. సంజయుని ప్రత్యక్షానుభవమునుండి ఆయత్నముగా ఆవిర్భవించినవి. దివ్యమైన గంగకు, మర్త్యుడైన శంతనునకు జన్మించిన భీష్ముడు కేవల మర్త్యుడు కాదు. దివ్య మర్త్యుడు. నరుడైన

భీష్ముడు రణరంగమున సింహమైపోవును. అప్పుడాయన కేవల నరుడుకాదు. నరసింహుడు.

సహజము, సమగ్రము, సుందరమునైన రూపకములను అప్రయత్నముగా నిర్మింపగల తిక్కనగారి నేర్పున కిది చక్కని యుదాహరణ. కేవల రోపరూపమైన రూపకము పూర్వార్థమును, నిషేధపూర్వకారోపరూపమైన అపహ్నవము ఉత్తరార్థమును ఆకమించి సుసంఘటితములై యుండుటచే ఏర్పడిన యలంకారము నరసింహసంకరాలంకారమగుట ఒక సుకుమారమైన అలంకారశిల్పము.

17

చరమగిరినుండి పడియెడు

తరణి కరణి సూత పుత్రు తల వడఁ గాంతి

స్ఫురణోజ్వలంబు నతి సుం

దరమును నగు కాయమట్లు ధరణింబడియెన్.

కర్ణ. 31-312

భారతమున సూర్యుడు కేవలము గ్రహరాజుకాదు. భారత కథా పురుషులలో నొకడు. యుద్ధము జరిగిన పదునెనిమిది దినములు కర్మసాక్షియైన ఆయన సమర కర్మమునకు సాక్షిగానుండెను. ఆయన యుదయాస్తమయములు ప్రకరణోచితముగా పెక్కు తెరగుల వర్ణింపబడినవి. కర్ణ పర్వాంతమందలి సూర్యాస్తంగమన వర్ణన ఆయన కథా పురుషత్వమునకు అనుగుణముగా చేయబడినది.

సంధ్యారుణమైన సూర్యబింబము అస్తగిరినుంచి అటు పడుచుండ, రక్తరంజితమైన కర్ణుని తల గైరిక ధరాధరమును దలపించు శరీరమునుండి యిటు పడినది. సాదృశ్యసామగ్రిచే బింబప్రతిబింబ భావము సిద్ధించిన ఈ యుపమాలంకారమున ఉపమేయము, ఉపమానము ప్రకృతములే యగుట చమత్కారము.

కర్ణుని శరీరమునుండి ఉజ్వలమైన తేజము లేచి సూర్యునియందు కలిసిపోయినది.

“దారుణాస్త్ర జాలాంశుల వైరిసైన్య

తాపమొనరించి యా సూతతనయ తరణి

పార్థ దుస్తర కాల వైభవము గడప

ననువు లేమి నవ్విధమున నస్తమించె”

కర్ణుడు మరణించి, అతని తేజము సూర్యబింబము ప్రవేశించినది గనుక కర్ణుడింక సూత తనయుడు కాడు. తరణియే. కర్ణతరుణులకిప్పుడు ఐక్యము సిద్ధించినది. కనుక వెనుకటి పద్యమందలి సాదృశ్య సంపన్నమైన ఉపమాలంకారము ఈ పద్యమున కేవల భేదప్రధానమైన రూపకాలంకారమైనది, కర్ణుడిప్పుడు సూర్యుడే. దుస్తరమైన కాల ప్రాభవము నతిక్రమింపజాలక సూర్యు డస్తమించెను. దుస్తరమైన ఫార్మ ప్రాభవము నతిక్రమింపజాలక కర్ణు డస్తమించెను. పార్థునియందు కాలత్వారోపణచే కర్ణ సూర్యుల అస్తమయకారణముల భిన్నత్వమున ఆభేదము సాధింపబడినది.

“నిడుగేలున్ బలుతొడలున్

వెడదయురమునై రణావనిం గర్జునౌడల్

పడియున్నగని విషాదం

బడరి తొలగు మాడ్కిఁ గ్రుంకె నర్కుండంతన్

తన కన్నబిడ్డ ధీరసుందరమూర్తి విగతజీవమై రణరంగమున బడియున్నది. అర్కుడు దానిని చూచినాడు. ఆయనకు దుఃఖము పొంగివచ్చినది. చూడజాలక పోయినాడు. క్రుంకినాడు-నిలువజాలక కుప్పగూలినాడు. ఈ పద్యమందలి ‘మాడ్కి’ అను పదము ఉపమావాచకముకాదు, ఉత్పేక్షా వాచకము. ఇందలి పేతూత్పేక్ష యధార్థపేతువునే ఉత్పేక్షించి సూర్యుని చేష్టకంటె చిత్తవృత్తికి ప్రాధాన్యము కల్పించుచున్నది.

“నిర్గత ప్రాణు రాధేయు నిజకరములఁ

గరుణ పెంపున నంటుట కారణముగఁ

బావస స్నాన మొనరింపఁ భోవునట్టు

లపరజలనిధిలోనికి నరిగె నినుఁడు.”

కర్ణుడు చైతన్యముచే వైవస్వతుడు. శరీరముచే కౌంతేయుడు, పోషణచే రాధేయుడు. అతని చైతన్యము తనలో చేరినది. మిగిలిన శరీరము కుంతికి పుట్టి రాధకుదొరికినది. మృతమైన ఆ శరీరమును జాలివలన ముట్టకొనుటచే సూర్యునకు మైల తాకినది. ఆశౌచమును తొలగించుకొనుటకై స్నానము చేయబోవుచున్నాడాయన్నట్టు ఇనుడు అపరజలనిధిలోని కరిగినాడు.

కర్ణమరణ వర్జనానుబద్ధమైన సూర్యాస్తమయ వర్జన, అందలి యలంకారములు కథా శరీరమున అంతర్భవించి తిక్కనగారి కవితా శిల్పమును మెరయించుచున్నవి.

18

పలపలని మూకలోఁ గా
ల్నిలువక గుట్టంబు డిగ్గి నీ కొడుకు గదా
కలిత భుజుండయి యొక్కడ
తొలఁగి చనియె నేమి చెప్పుదుం గురునాథా !

శ్లో 1-40

ఈ పద్యమును గూర్చి యొక రసవంతమైన ఐతిహ్యము కలదు. భారత రచన మున వేదవ్యాసునకు గుణనాథుడువలె తిక్కనగారికి గురునాథుడనువాడు లేఖకుడుగా నుండెనట. అతడు తిక్కనగారివలె కొమ్మనగారి రక్తము పంచుకొని పుట్టిన కుమ్మరి యట. గురునాథుని గంటము నిలిచినచో తిక్కన కంఠము నిలువదు అని ఆ యన్న దమ్ములు సమయము చేసికొనిరట. తిక్కనగా రీ పద్యము చెప్పుచు 'తొలగిచనియె' అన్నచోట వాక్యము ముగిసియు పద్యము ముగియనందున, వ్యర్థపదములతో పూరింప మనసురాక, ఏమియు తోచక 'ఏమి చెప్పుదున్ గురునాథా' అని పలికిరట. గురునాథు డామాటయు వ్రాసెనట. పద్యము పూర్తికాక గురునాథుని గంటము నిలిచినదని భ్రమించి తిక్కనగారు తన కంఠము నుత్తరించుకొనబోయిరట. గురునాథు డాయ నను వారిచి గంటము నిలువకుండనే పద్యము పూర్తియైనదని చెప్పి పైపద్యము కడ ముట్ట చదివెనట. గురునాథుని ఉద్దేశించి తాను పలికిన వాక్యము ధృతరాష్ట్ర నుద్దేశించి సంజయుడు పలికనట్లు పద్యమున చక్కగా అతికినందులకు తిక్కనగారు మిగుల ఆశ్చర్యపడిరట. ఈ ఇతిహాసమున సత్యము మాట యెట్లున్నను సరసత్యము నిండుగానున్నది.

ఈ యైతిహ్యము లేనిచో ఈ చిన్న పద్యము నెవరు గుర్తింతురు? గుర్తింపనిచో ఇందలి సుందరశిల్పమంతయు అడవిగాచిన వెన్నెలయేకదా ?

పదునెనిమిదవనాటి అపరాహ్ణమున కౌరవపక్షస్థితి యెట్లున్నదో సంజయుడు ధృతరాష్ట్రునకు జెప్పుచున్నాడు. పడునొకండు అక్షౌహిణుల పరిమితిగల సేన యంతయు నశించినది. మహావీరులు, వీరభటులు, రథ గజ తురగ దళములు నశించి నవి అల్పమైన కాల్యలము మిగిలినది. అప్పుడు దుర్యోధనుడు-

పలపలమని మూకలో-పలుచగా రణరంగమున పరచుకొనియున్న అల్ప పదాతి దళములో కాల్నిలువక- 'కాలు' నిలుచునుగాని 'కాల్' నిలువదు. ప్రాణములేని లకారము ప్రక్కకు క్రుంగదీయగా ఒరిగిపోవును. కాల్ నిలువక- గుట్టంబు డిగ్గి - యుద్ధారంభమున అతిరథుడైన దుర్యోధనుడు రథారూఢుడు. రథదళము నశింపగా భద్ర గజారూఢుడు. గజదళము నశింపగా భద్రాశ్వరూఢుడు. అదియు నశింపగా అశ్వా

రూఢుడు. ఆ యశ్వము గుఱ్ఱము- తట్టు దానినుండి డిగ్గినాడు. దిగుటకాదు. గుఱ్ఱాలున ఉరుకుట. డిగ్గి గదాకలితభుజుండయినాడు అతని బలగ మంతయు నశించినది. మిగిలినది గదాబలము, భుజబలము. ఆ రెండింటిని కూడగట్టు కొనినాడు. ఒక్కడ-ఒంటరి- సోదరమిత్రబంధువర్గమంతయు నశించినది. తొలగి చనియె- పారిపోయెనని చెప్పుటకు సంజయునకు బుద్ధిపుట్టలేదు. ఎంతటి వైభవముతో వెలిగిన రాజరాజు ధుర్యోధనుడు ఎంతటి హీనదశకు వచ్చినాడు : ధుర్యోధనుని శోచనీయావస్థను వర్ణించుటకు సంజయునకు మాటలు దొరకలేదు. ఏమి చెప్పుదున్ కురునాథా : అని వాపోయినాడు. నింద యంతయు ధృతరాష్ట్రుని నెత్తిన మోపుచున్నట్లు 'నీ కొడుకు' అనినాడు. నీ యవివేకమువలన ఇట్టి స్థితికివచ్చినవాడు. నూర్గురు సోదరులకు మొట్టమొదటి వాడయ్యు, అందరు చావగా చిట్టచివరకు మిగిలినవాడు. ధుర్యోధనుడు అప్పటిస్థితిలో రాజరాజు కాడు, కేవలము ధృతరాష్ట్రుని కొడుకు.

పద్యమున ప్రతిపదము అక్షరము పనితనము మెరపించుచున్నది. తిక్కనగారు భారతమును ఆశువుగా చెప్పినారని ఐతిహ్యము చెప్పుచున్నది. తిక్కనగారు ఆశువుగా చెప్పినను ప్రత్యక్షరము శిల్పరమణీయముగా చెప్పిరని ఈ పద్యము చాటుచున్నది.

19

తలలన్ హస్తమ్ములన్ బాదములఁ
దనువులన్ దత్ప్రదేశంబు గప్పన్
తొలఁగించున్ వానిఁ గ్రొన్నెత్తురు వఱపి;
హయస్తోమ దంతి ప్రతానం
బుల మేదో మాంసఖండంబుల దనుజ
మహాభోజనం బావహించున్;
మలగంబాటున్ జెలంగున్ నలినెసగు
జయోన్మత్తుడై మానవేంద్రా !

సౌప్తిక. 1-194

ఈ మహాసర్గరయందు వర్ణింపబడిన యంశము రక్తమును మనీభవింపజేయు అశ్వత్థామ సౌప్తిక రౌద్రవిహారము సౌప్తిక పర్వము అద్భుతభయానక బీభత్స కరుణజనకమైన మహారౌద్ర రసమునకు అటపట్టు రుద్రదేవతా విష్ణుడైన యశ్వత్థామ ప్రళయ విహారము ఇందలివస్తువు. ఆ వస్తువును భావించి కవిబహ్మయు రౌద్రరసా విష్ణుడై రచన సాగించెనా యనిపించును. ఈ పర్వమందలి స్థాయిచ్చందము సర్గర. అది సర్వోత్తర వృత్తములను అధఃకరించి సహృదయుని హృదయమున ఉద్ధత

అంధము చేయును: దారుణమైన యిందలి వృత్తాంతము సహృదయుని రక్తమున
 కరడు కట్టించి హృదయస్పందమును మందీభూతము గావించు తమః ప్రధానమైనది
 గురుదీర్ఘాక్షర బాహుశ్యము ఈ పర్వమందలి గద్యపద్యము లన్నింటను సులభముగా
 గుర్తింపవచ్చును. మంద్రము మందమునైన హృదయస్పంద సంచారము పర్వమం
 దంతటను ప్రళయ సమయ మహాతాండవ మందలి రుద్రదేవుని గురువిలంబిత పద
 వ్యాసము ననుకరించుచున్నది. ఆఱు మతేభములు, ఆఱు శార్దూలములు నాటి
 మారాంతరావృత్తములై న ఇరువది స్రగ్ధరా మహాస్రగ్ధరల రౌద్ర తాండవమునక
 సౌప్తి కలిగించుచున్నవి. పర్వమును పఠించిన సహృదయునకు ఇందలి 827 పద్య
 గద్యములను స్రగ్ధరాచందమే యావేశించినదా యనిపించును. అశ్వత్థామ హృదయము
 నలె కవిబ్రహ్మ హృదయముకూడా రౌద్రావేశముచే ఏకాగ్రమై యున్నది. అంతరంగ
 విహారంగక్రియాసంవాదము, వస్తుచ్ఛందఃసంవాదము ఈ పర్వమున పరమ రమణీయ
 ముగా నున్నవి.

సౌప్తిక పర్వమున అంగరసము రౌద్రము. కరుణ భయానకాదులు అంగములు
 రౌద్రము నిమిత్తముగా జన్మించు ఈ అంగరసములు కూడా తదేక భూమికములే
 అనగా ప్రజ్వల నాత్మకమైన రౌద్రము నిమిత్తముగా జన్మించిన రసములుగూడ
 ప్రజ్వలన స్పృష్టములై యుండును. వీర రౌద్రములవలన జన్మించు అద్భుతము
 లుక్కతీరున ఉండదు. వీర జన్యాద్భుతము సత్వ ప్రధానము. రౌద్రజన్యాద్భుతము
 తమఃప్రధానము. రౌద్రజన్యాద్భుతము రౌద్రభూమిక యందే ఆస్వాదింపబడును
 హృదయస్పందములందు గతి విలంబము నారోపించు స్రగ్ధరావృత్తము పునఃపునరా
 వృత్తమై, యీ పర్వమున సాంగమైన రౌద్రరసము ఆస్వాదింపబడుటకు యోగ్యమైన
 హృదయక్షేత్రమును దృఢముగా ప్రతిష్ఠించుచున్నది.

రసావిష్టుడైన కవి రసానుకూల వృత్తనిర్మాణమున సమర్థుడగును. విశిష్ట
 రసావేశమున నుత్పన్నమగు విశిష్టహృదయ స్పందవృత్తి ఆతని వాక్యములంద
 స్ఫుటముగా వర్తించును. సౌప్తికపర్వమున స్థాయి భావము క్రోధము. స్థాయిచ్ఛందము
 స్రగ్ధర.

ఆశ్వాసాంతములందు హరిహరుని సంబోధించుటకు మాలినీ వృత్తమును వరించి
 కవిబ్రహ్మ స్రగ్ధరాచందో వృత్తిచే ఆవిష్టుడై సౌప్తిక పర్వమందలి రెండాశ్వాసము
 యంతములందును హరిహరనాథుని స్రగ్ధరలందే సంబోధించెను. ఆయన కవితాశిల్ప

20

వీణానాదప్రతిమ నిగ మావిర్భవత్సారపుణ్య
 శ్రేణీసంపాదిత విమలతా స్థేమ నిర్లిప్తచిత్త
 త్రాణక్రిడా కలన సతతోత్సాహద్వివ్య భావా !
 ప్రాణాపానాహరణ నిపుణ ప్రావణీయనుభావా !

శ్రీ 2-185

శ్రీ పర్వమున తానుపయోగించిన భందముల మాధుర్యమును తిక్కనగారు తామే ప్రకంశించుకొను చున్నారా యనిపించుచున్నది ఈ పద్యము. వీణానాదప్రతిమ ములైన వేదనాదముల లయించి నిర్మలములు, నిర్లిప్తములునైన చిత్తములను త్రాణము చేయుటకు ఉత్సహించు వాడట హరిహరనాథుడు. ఆ స్వామి తన నానావిధ మధురచ్ఛందోమయమైన శ్రీ పర్వము విని తన్ననుగ్రహించునని తిక్కనగారి యాశయము. శ్రీ పర్వ ద్వితీయాశ్వాసమందలి శ్రీలరోదన నాదములువిని స్వామి కరుణార్ద్ర హృదయ డయ్యెనన్న నూచనయు నిందుకలదు, 'మోహనంబైన యిట్టియేడ్పులెందు నంబుజాక్ష : వింటిమే ?' అని కురుకాంతల విలాపమాధుర్యమున జొక్కిన గాంధారి శ్రీ కృష్ణునితో పలికినది. ఆ మధురనాదములు తిక్కనగారి చెవులందు మారు మ్రోగుచు ఆయన చిత్తమును కరుణరసమయము గావించుచుండె గాబోలు, ఆయన నోట వీణానాద ప్రతిమ మధురమైన మందాక్రాంతావృత్తము వెలుపడెను. రౌద్రరసా విష్టమైన హృదయముతో సౌప్తిక పర్వమున హరిహరనాథుని స్రగ్వరలో సంబోధించుట యెట్టి యౌచిత్యమో శ్రీ పర్వాంతమున మందాక్రాంతలో సంబోధించుటయు అట్టి యౌచిత్యమే.

శ్రీ పర్వమున ప్రథమాశ్వాసము ప్రధానముగా ధృతరాష్ట్ర విలాపమయము. అతని విలాపములందు అంతర్వాహినిగా పొండవద్వేషము గలదు. ఓజః ప్రదీప్తమైన ఆర్ద్రత ఆయన చిత్తవృత్తి లక్షణము. ఆ యాశ్వాసము చివర తిక్కనగారు హరిహర నాథసంబోధనమున ఓజస్వినియైన శిఖరిణీవృత్తమును వాడిరి. ద్వితీయాశ్వాసము అంతయు గాంధారివిలాపమయము. ఆమె చిత్తము శుద్ధకరుణమయము. మధురమైన యార్ద్రతదాని లక్షణము ఆ యాశ్వాసము చివర తిక్కనగారు మధుర మంధరమైన మందాక్రాంతను వాడిరి. పర్వరసానుసారియైన భందమును పర్వాంతికమున ప్రయోగించుట భందోమర్మజ్ఞులకు పరకోటి.

21

అంగద నాథు మ్రింగిని వృకావలి దన్వెస ముట్టికొన్న స
ర్వాంగములున్ జలింప వెగడందుచు దిక్కులుచూచుచున్న సా
రంగియ పోలె నుండె కురురాజ ! భవత్సుతుసేన భీష్మునా
జిం గబళించి పాండవులు జృంభిత విక్రమలీలఁ బొల్పుటన్.

[దోణ 1-17

సర్వసేనాపతియైన భీష్ముడు పడిపోగా కురుసేన స్థితి. ఇంకను ద్రోణుడు సేనాపతిగా అభిషిక్తుడు కాలేదు. ఆ దశలో కురుసేన యెట్లుండెనో సంజయుడు చూచివచ్చి ధృతరాష్ట్రునకు జెప్పుచుండెను. ధృతరాష్ట్రుడు అందుకు-జాత్యందుడు. లోకమును విని యెరుగుటయేకాని చూచియెరుగడు. కురుసేన అవస్థను సంజయుడు ముందుగా ఉపమా పరంపరతో వర్ణించెను —

పతి రహితాత్మయైన సతిభంగియు, గోపవిహీనమైన గో
ప్రతతి విధంబు సస్యవిధుర స్థితియైన ధర్మితివాడ్పు, ను
ద్ధత హరిశూన్యమైన వసుధాధర కందరభూమి చందమున్
మతి మన సేనఁదోచె బుధమాన్యుడు భీష్ముడు లేకయుండుటన్.

భీష్ముడులేని కౌరవసేన చూచినప్పుడు సంజయునకు సాదృశ్యమువల్ల పతి లేని సతి, గోవుడులేని గోప్రతతి, సస్యములు చెడిన ధర్మితి, ఉద్ధత సింహములేని గిరికందరభూమి మనస్సునందు తోచినవి. ఇవి యన్నియు ఆతడు ఎప్పుడో ఒకప్పుడు లోకమున చూచినవి. చూడనివి ఎన్నడును సాదృశ్యబలమున తోచవు. పాపము జాత్యందుడైన ధృతరాష్ట్రుడు వీనిలో ఒక్క దానినిగూడ చూచినవాడుకాదు. అందువల్ల ఈ యుపమానములు ఇన్ని విన్నను ఆతని మనస్సులో కురుసేనస్థితి యెట్లుండెనో తోచలేదు. సంజయుడది గనునించినట్లు 'అంగదనాథుమ్రింగిన వృకావలి' ఇత్యాదిగా వర్ణనచేసెను. చేష్టారహితలైన యెన్ని యుపమానవస్తువు లైనను అందునకు వర్ణ్యాంశము మనోగోచర మగునట్లు చేయజాలవు.

ఒక సారంగి. ఆకలిచే తోడేళ్ళు దాని పతిని మ్రింగి వెంటనే దానిని చుట్టు క్రీడ్చినవి, బలవంతుడైన పతియే మ్రింగబడినప్పుడు అబలయైన దానికి రక్షకులెవ్వరు? పాపము దాని సర్వాంగములు గడగడ వడకిపోయినవి. భయము ఉద్రేకించినది. రక్షణకొరకు దీనముగా దిక్కులు చూడసాగినది. యుద్ధమున భీష్ముని కబళించి పాండవులు జృంభిత విక్రములు కాగా కురుసేన అచ్చముగా ఆ సారంగివలె ఉన్నది. భీతమైన వస్తువును వర్ణించుటకంటె భీతి లక్షణములు వర్ణించినచో అచక్షువయ్యు ప్రజ్ఞాచక్షువైన ధృతరాష్ట్రుడు సారంగి భయలక్షణములను కురుసేనకు ఆరోపించు

కొని దానితోచనీయస్థితిని భావించగలడు. తిక్కనగారి కవితామర్మములు ఇత నూష్ణముగా నుండును.

22

గదయుఁ దానును రుచిర శృంగమునఁ బొల్పు
పర్వతముఁ గ్రేణి సేయు నీ పట్టిఁజూచి
కాలదండంబు చేకొని లీలఁబొల్పు
జమునిగా మదిఁ దలఁచిరి జనములెల్ల.

శల్య 2-96

ద్వైపాయన ప్రహదమున జలస్తంభన విద్యాబలముచే దాగియుండిన దుర్యోధనుడు పాండవుల పోటుమాటలకు పౌరుషము పొడుచుకొనివచ్చి బయటికి వచ్చి నప్పటి విషయము. “గదాకలిత భుజుండయి యొక్కడ తొలగి చనిన” దుర్యోధనుడు గదాకలిత భుజుడయియే ప్రహదము ప్రవేశించినాడు. పాండవుల పోటుమాటలు విని- ఎప్పుడును, ఎవ్వరిచేతను మాటలు పడినవాడు కాదు పాపము- “పటుకశాఘాతంబులం గెరలు శూకశాశ్వంబు చందంబునంగెరలి జలస్తంభం బుడిపికొని” మడుపు వెడలి వచ్చినాడు. అప్పటి అతని రూపము రుచిర శృంగమున బొల్పు పర్వతమును బోలి యుండెనట. అటుండుట సంజయునకు మాత్రమే. సంజయునకు అట్లు కనపడిన దుర్యోధనుడు ఇతరులను కాలదండము చేకొని విలాసముగావచ్చు యముడుగా తోచెనట, ఉపమానమునందలి భేదము ద్రష్టలచిత్తవృత్తి భేదమును రమ్యముగా బట్టి యిచ్చు చున్నది. సంజయునకు దోచినది ఉపమ. ఇతరులకు తోచినది రూపకము. ఉపమలో మనస్సు పనిచేయుచుండును, రూపకమున పనిచేయదు. ఆవేశము మనో వ్యాపారమును నరికట్టును.

దుర్యోధనునిగాంచి పాండవులు గేలిచేసిరి. అతనికి కోపము ఉద్రేకించినది. ఒడలు పొంగినది. నీటిలో నున్నంతసేపు పొరగమ్మియున్న గాయములు ఒడలు పొంగుటతో చిటిలి నెత్తురులోడ సాగినవి. అప్పుడు దుర్యోధనుడు ఉండినతీరు —

“అనుచుఁ చోటులఁ దొరగు రక్తాంబుధార
లంగమెల్లను గప్పఁగ నప్పుడొప్పెఁ
గావి సెలయేలు లెల్లెడఁ గలయఁ బర్వఁ
బొలుచు కులపర్వతంబు చాడ్చున నతండు”

ఇప్పుడును పర్వతమే. కాని నీటితోగలిసిన నెత్తురు పలుచగా ధారలుకట్టియుండుటచే కావి నెలయేరులు అంతటను పరువులిడుచున్న పర్వతము. కోపోద్రేకమున పొంగి యున్న కారణముచే 'పర్వతము' కులపర్వతమైనది.

మరికొంతవడికి పాండవులిచ్చిన- కనకచిత్రితంబులగు శిరస్త్రిణకంకటంబులు చేకొని ధరియించి కాంచనాచలంబు ననుకరించుచుండెను. బంగారు మరువులుదొడిగి కుల పర్వతము మేరుపర్వతమైనది. స్వర్ణమయమైన మేరువు కులపర్వతములలో నొకటి.

అవస్థాభేదమున, అలంకరణభేదమున దుర్యోధనుడు పొందిన రూపభేదములు చక్కగా వర్ణింపబడినవి. ఉపమేయమైన దుర్యోధనుడు దుర్యోధనుడే. ఉపమానమైన పర్వతము పర్వతమే. అవస్థా భేదమున రూపభేదము. ఇది తిక్కనగారి అలంకార నిర్మాణశిల్పము. దర్శనైక్యముగల మహాకవికి గాని యిట్టి శిల్పము సాధ్యముగాదు.

23

శరణాగత సంశ్రిత భయ

హరణా ! సుర నికరశేఖరానర్హ మణి

స్ఫురణా పరిచయ రంజిత

చరణా ! వనమాలికాభుజంగాభరణా !

తిక్కనగారు హరిహరనాథుని అంతఃసన్నిధి కల్పించుకొని మహాభారత మహాకావ్యమునర్థము సంగత బుచ్చేయ నారంభించుచు స్వామిని సంబోధించిన పద్యము. తిక్కనగారికి అలంకారముపట్ల అసక్తి తక్కువ. శబ్దాలంకారముపట్ల మరింత తక్కువ. కావ్యశరీరమునం దెచ్చటను ఆయన శబ్దాలంకారములను ప్రయత్నించి ప్రయోగించలేదు.

తనను అనుగ్రహించి, సాక్షాత్కరించి, భారతకృతిని అడిగి యంకితము పుచ్చుకొనిన హరిహరదేవుని సంబోధించుపట్ల ఆయన వాక్యములను కోరికోరి తీరు తీరుల అలంకరించెను. పరమ ప్రేమాస్పదమైన వ్యక్తిని సంబోధించుచున్నప్పుడు వాక్కు సమలంకృతమై శ్రోతృ చిత్తాపహారిణి యగునట్లుండుట లోకమున ప్రసిద్ధమై యున్నది. తిక్కనగారును హరిహరనాథుని చిత్తము నలరించు అశయముతో సంబోధనలను నిండుగా అలంకరించెను. తన అనలంకృత శ్లోకమునకే అంత యలరిన ఆస్వామి సమలంకృత పద్యములకు ఇంకెంత అలరునో :

ఒక్కొక్క యాశ్వాసమారంభించునప్పుడు తదాశ్వాస సమ్యజ్నిర్వహణమునకు దోడుపడుననియు. సమ్యజ్నిర్వాధమైన ఆశ్వాసము నంతమున తన్నిర్వహణమునకు

తోడదెననియు తిక్కనగారు స్వామిని భక్తి పారవశ్యమున కీర్తించువేళ ఆయన
వాక్యములు తమంతతామే యలంకృతములై యావిర్భవించెనా యనిపించును.

సుర నికరానందకరా :

సురారి కాంతావిరాస శోభాపహరా :

కరుణాసక్త మనస్సా :

సరిద్వరా బర్హి బర్హ చారు శిరస్సా :

ఈ పద్యముల యర్థము తెలియనక్కరలేదు. అర్థ నిరపేక్షముగనే శ్రవణేం
ద్రీయ ద్వారమున చిత్తమును మాధుర్యమయముచేయు సమలంకృతశబ్ద విన్యాసము
చాలును.

సదృశస్వరవ్యంజన సంపుటలు అంతమందుగల సంబోధనములు సంకీర్తన
మున వక్త వాగ్మింద్రియమునకును శ్రోత శ్రోతేంద్రియమునకు అనల్పమైన విశ్రాంతి
కలిగించును. చిత్తమునకు ఏకాగ్రతను ప్రసాదించును. ఛందముయొక్క అష్టోద
కతా ధర్మమును తిక్కనగారు స్వామి సంబోధనలందు యథాశక్తి నిర్వహించి ఛందో
మయ వాక్కునకుగూడ చారితార్థ్యము కలిగించిరి.

శ్రీ గౌరీ పల్లవపుట

యోగాశ్రమ మంజరీ సముజ్జ్వలమూర్తి :

యోగీంద్ర సంతతాంత

ర్యాగ పరిపాకరూప హరిహరనాథా :

శ్రీ, గౌరీ యను రెండు పల్లవముల సంయోగమును ఆశ్రయించిన పూలగుత్తివలె సము
జ్జ్వలమైనమూర్తి కలవాడట హరిహరనాథుడు. జంట చివురులతోగూడిన జంటపూవు
ప్రకృతినాశ్రయించనిదే పరత్వము రూపవంతము కాదను పరమార్థమునకు రమణీయ
మైన రూపకల్పన. యోగీంద్రుల సంతతమైన అంతర్యాగమునకు పరిపాకమే హరిహర
నాథుడు. బహిర్యాగములకు అందడు జ్ఞానాగ్నిదగ్ధకర్ములైన యోగులకే-తిక్కనగారి
వంటి వారికే సాక్షాత్కరించువాడు.

వాచ్యవాచకనిష్ఠమైన సౌందర్యము పరకాష్ఠనందిన సోమయాజి హరిహరార్చనా
ఛందములు ఆంధ్రమున ఋక్పబ్ద వాచ్యములు. అర్థము, శబ్దము నీవా నేనా యని
పందెము చరచికొన్నట్లు అందములొలుకబోయు సోమయాజి హరిహరస్తుతులు సంకీర్త
నాపరులకు గాయత్రములై న మంత్రములు.

24

పరమపదా ప్తి హేతువగు భారత సంహిత శౌనకాది భూ
సురవరు లింపునం గరగు చొప్పునఁ జెప్పిన వారు మోదసం
భరితతఁబొంది యక్కఱకు బ్రాతిగ నర్చితుఁజేసి లర్మిలిన్;
హరిహరనాథ ! సర్వభువనార్చిత ! నన్ దయఁజూడు మెప్పుడున్ !

భారత సంహిత పరమ పదా ప్తి హేతువు-మోక్ష హేతువు. భారతరచన 'భవ్య పురుషార్థతరువక్య ఫలముగాదె' అని హరిహరనాథ దేవుడే ఆనతిచ్చెను గదా. భారత సంహితను నూతుడు శౌనకాదులు ఇంపునం గరగుచొప్పునఁ జెప్పెను. తిక్కనగారు 'భారతామృతము కర్ణ పుటంబులనారఁగోలి యాంధ్రావలి మోదముంబొరయునట్లుగ' చెప్పిరి. శౌనకాదులు మోదసంభరితులై యాకథకుని తగురీతిని అర్చించిరి. ఆంధ్రులును రసానందభరితులై తిక్కనగారిని కవిబ్రహ్మ పదవియందు నిల్పి అర్చించుచున్నారు.

ఆంధ్రమహా భారతము ప్రబంధమండలి. దాని కధినాథుడు హరిహరనాథుడు ఆయనయే ప్రధానశ్రోత. కనుకనే తిక్కనగారు 'ఈ దృశంబులగు పుణ్య ప్రబంధంబులు దేవసన్నిధిం బ్రశంసించుటయు నొక్క యారాధన విశేషంబగుటంజేసి' తాను హరిహరనాథుని 'అంతఃసన్నిధింగల్పించుకొని' మహాభారత ప్రబంధమండలిని ఆ దేవునకు విన్నపముచేసిరి. తిక్కనగారు పెక్కు పర్యాయములు యాగదీక్ష వహించిరట. మహాభారత రచన 'వాఙ్మయాధ్వరము'. 'మహాకవిత్వ దీక్షావిధి నొంది' తిక్కనగారు ఆ యధ్వరము నిర్వర్తించిరి. తన్మూలమున హరిహరనాథారాధనము, ఆంధ్రజనతారాధనము గావించిరి. మహాకవి పదాప్తిని, పరమపదాప్తిని పొందిరి. ఓమ్ తత్సత్.

హరిహరనాథపాద జలజార్చిత వర్తనుఁ డాంధ్రకావ్యకృ
ద్వరగురుమూర్తి యాగపరిపాలిత చిత్తుఁడు సుందరాంగకుం
డురు మహిమాన్వితుండు కవి యోగివరేణ్యుఁడు తిక్కయజ్ఞ సు
స్థిర కరుణాప్రసన్నుఁడయి చేకొనుగావుత మన్నమస్కృతుల్.

With Best Compliments From :

Sri P. V. SUBBA NAIDU

Railway Contractor

opp : M. P. S. House

Ashoknagar

A L U R U,

Blank Page

సాహితీవాహినిలో
ఇంతవరకు వెలువడిన
తరంగాలు

1. మందారమకరందాలు	రూ. 2-00
2. వేమన్న వేదం	"
3. భోగినీలాస్యం	"
4. వడగళ్ళు	"
5. నా గొడవ	"
6. శ్రీనాథుని కవితావైభవం	"
7. విశ్వనాథ కవితావైభవం	"
8. సిందూరం	"
9. శిఖరాలు-లోయలు	"
10. భావన	"
11. మెరుపులు	"
12. తిక్కన కవితావైభవం	"
13. చలం ఆలోచనలు	"
14. బారతీ వైభవం	"
15. తిమ్మన కవితావైభవం	"
16. దూర్జటి కవితావైభవం	"
17. తులసీదాసు కవితావైభవం	"
18. నన్నయ కవితావైభవం	"

ఆంధ్రప్రదేశ్ సాహితీ సాంస్కృతిక సంస్థ
5 కియోవే, సికిందరాబాదు-3